

LEONHARD FRANK ELBESZÉLÉSTECHNIKÁJA
A WÜRZBURG-CIKLUS IDŐSTRUKTURÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Bölcsészdoktori értekezés

Nagymiklósi Erzsébet

S z e g e d

1 9 7 0

Diss. B 402

ELVI ALAPOK

Elemzésünk célja - a vizsgált irodalmi alkotások (regények) minél egzaktabb megközelítése, amely hozzásegít a művek jobb megértéséhez, esztétikai értékük felfedéséhez - meghatározza módszerünket is. Ahhoz, hogy betekintést nyerjünk egy író alkotóműhelyébe, megismerjük írásművészetének technikai eszközeit, személyes nyilatkozatain túlmenően, magukhoz a művekhez kell fordulnunk. Elméleti vonatkozásban az író által kiválasztott valóság-anyag megformálásának konkrét eredményeként létrejött alkotások belső törvényeinek feltárásáról van szó. Ezen belül is keressük a kézzelfogható, mérhető összetevőket a művészi alkotások objektíve feltérképezhető világában. Természetesen nem akarjuk figyelmen kívül hagyni (ezt nem is tehetnénk!) a művészi fantázia ihlette alkotások sajátos minőségi meghatározottságát.

Előljáróban utalnunk kell a mennyiség és minőség kategóriájának összefüggéseire.

"A dolog mennyiségi oldala nem különül el a minőségtől. A mennyiség az adott minőség mennyisége: a tárgy nagysága, terjedelme, intenzitása, fejlődési foka... A jelenségek mennyiségi oldalának tanulmányozása a megismerés elmélyülésének foka, amely elősegíti a jelenségek törvényeinek feltárását." /1/

/1/ A marxista filozófia alapjai. Bp. 1959. 272. és 276. p.

A marxista dialektika eme fontos törvényszerűsége közelebb visz a lényeg objektív meglátásához, ami elemzésünk szempontjából nem közömbös. Ha a mennyiségi összetevőket a folyamatok, dolgok, jelenségek minőségi meghatározottságával egységben vizsgáljuk, az így nyert eredmény a szubjektív szemléletnek az összefüggések és hatások bonyolult rendszerében csak az őt megillető helyet hagyja. Ugyanakkor ezt szem előtt tartva nem értékelhetjük túl a kutatás kvantitatív módszerét sem, amelynek korlátozott volta evidens.

Egy irodalmi mű létrehozásának viszonylatában - a "valóság céltudatos és célszerű visszatükrözésére" való törekvést figyelembe véve - a tudatosságnak az alkotás folyamatában betöltött igen fontos szerepét konstátálhatjuk. Erre kívánjuk alapozni elemzésünk fő elveit a művek kvantitatív-strukturális módszertani megközelítésével.

"Az eszmei mondanivaló és a téma együttes jelentkezéséből születő tartalom megformálásának egyik döntő kritériuma a mű különböző elemeinek hierarchiáját célszerűen meghatározó kompozíció kialakítása". /2/ Éppen ezért a szerkesztés, a mondanivaló elrendezése idő-

/2/ Esztétikai kislexikon. Bp. 1969. 245. p.

ben és térben - a nyelvi, stilisztikai formába öntés mellett - központi problémája az írásművek megalkotásának. A fentiekre vonatkozó vizsgálódást néven nevezve a "struktúra-kutatás" irodalomtudományi fogalmát kell bevezetnünk. Hugo Friedrich meghatározását idézzük:

"... ein Gefüge, bei dem jeder Teil vom Ganzen her, das Ganze wiederum vom Zusammenstimmen seiner Teile aus sinnvoll wird. Am häufigsten spricht man von der Struktur eines einzelnen literarischen Werkes, und dies mit Recht, da ja ein solches Werk kein blosses Aggregat ist. Seine Struktur zeigt sich in seiner Selbstgesetzlichkeit, nämlich seiner ihm spezifischen Ordnung, die seine äusseren und inneren Merkmale in diejenige gegenseitige Übereinstimmung bringt, die man auch Gestalt zu nennen pflegt, und an deren Gelingen die Qualität des Werkes aufgewiesen werden kann." /3/

Elemzési módszerünkkel tulajdonképpen a művek logikai és dialektikai törvényeit igyekszünk feltárni a fentiek vonatkozásában, a struktúra-összetevők szerepének megjelölésével. Mindezt a kimutatható, kvantitativ elemek grafikonra történt felvázolásával próbáljuk szemléletessé tenni. /4/

/3/ H. Friedrich: Strukturalismus und Struktur in literaturwissenschaftlicher Hinsicht. Eine Skizze. = Europäische Aufklärung. H. Dieckman zum 60. Geburtstag. 1967. 82. p.

/4/ A módszert a Halász Előd professzor javasolta elemzési elvek alapján választottuk meg. = Előd Halász: Romanmodelle und vergleichende Literaturwissenschaft. = Acta Litteraria. T. 5. Bp. 1962. 213-223. p.

Az ábrázolás természetesen nem öncél, csupán a kutatások eredményeit rögzíti, elemzési gyakorlatunkban ennek megfelelően a segédeszköz szerepét töltötte be. Regényekről lévén szó, viszonylag terjedelmes elbeszéléssel van dolgunk. A megkomponáltság nem feltétlen szembe-tűnő ismérv a művek egyszeri elolvasása után. Nem biztos, hogy a részeket az egész viszonylatában tudjuk szemlélni, értékelni. A regények egzaktan megállapítható és vizuálisan ábrázolható adatait vittük grafikonra a térábrázolás elhagyásával. Olyan egyszerű adatokról van szó, mint terjedelem, külső tagolás, azaz fejezetekre bontás, a regényben szereplő fontosabb figurák feltüntetése (ha ez célszerűnek látszik), az elbeszélte idő tartama. Mi fejezhető ki általuk?

A regény egy bizonyos történet elbeszélése alakok szerepeltetésével időben és térben. Ennek tudatában a regénystruktúra fő összetevőire figyelünk.

Roman Ingarden az irodalmi mű tulajdonképpeni esztétikai elemzését megelőző feladatként ("vor-ästhetische Erforschung des literarischen Kunstwerks") kétirányú fontos vizsgálódásra hívja fel a figyelmet: "... wir müssen die gegenständliche Schicht des Werkes auf Grund der Lektüre gut kennenlernen und uns auch über zwei Ordnungen der Geschehnisse gut orientieren: über die Ordnung der Aufeinanderfolge dieser Geschehnisse in der dargestellten Zeit und über die Ordnung

der Aufeinanderfolge derselben in der Darstellung in dem betreffenden Werk." /5/ Ingarden két időrend sajátos kereszteződéséről beszél: "... Kreuzung der beiden Zeitordnungen - der dargestellten Zeit und der Ordnung der Aufeinanderfolge der Teile des Werkes ... Diese Kreuzung führt zu synthetischen Bildungen, welche besondere künstlerische und ästhetische Effekte nach sich ziehen. Es handelt sich aber oft um mehr oder auch um etwas anderes als um Phänomene, welche eine ästhetische Rolle spielen. Es handelt sich um eine besondere Strukturierung der dargestellten Welt, ..." /6/

A regénytörténet eleve múltban lejátszódott eseményeket jelent, amelyek órákra, napokra, hetekre, hónapokra, évekre terjednek ki. A történet elbeszélése során "a 'tisztá' időt, az idő megvalósulásának és múlásának teljességét a regényben megalkotni képtelenség; minden regény az időmennyiség sűritésével, a mérhető idő egységeinek összevonásával, kihagyásával kell dolgozzék." /7/ Azaz a történet körülhatárolható időtartamából bizonyos események elbeszélése elmarad, ugrás következik be, esetleg néhány soros áthidalás, máskor pedig hosszabb elidőzést észlelünk. Mindez az elbeszélés kontinuitá-

/5/ Roman Ingarden: Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks. Tübingen, 1968. 259. p.

/6/ R. Ingarden: Uo. 260. p.

/7/ Sükösd Mihály: Tér és idő a modern regényben. = Uj Írás, 9. 1969. 11. sz. 97. p.

sán természetesen semmit sem változtat. Ezek szerint minden elbeszélte esemény a történet egy bizonyos időpontjában vagy időegységében realizálódik. Az ábrázolásra a legalkalmasabbnak éppen ezért a koordináta-rendszer bizonyult. Az abszcisszára az **e l b e s z é l é s i d e j é t** vittük fel, ami nem is olyan egyértelmű fogalom. Günther Müller időproblémával foglalkozó tanulmányai az elbeszélte idő ("erzählte Zeit") és az elbeszélés idejének ("Erzählzeit") összefüggéseit vizsgálják. Míg az "erzählte Zeit" fogalma mindenki előtt világos (annak szem előtt tartásával, hogy absztrakcióról van szó, hiszen "idő"-t elbeszélni nem lehet, csak az azt kitöltő eseményeket), addig az "Erzählzeit"-ről, az elbeszélés idejéről ez nem mondható el. G. Müller is tulajdonképpen háromféle értelmezését adja: 1. terjedelem - oldalszámmal kifejezve, 2. a mű el- vagy felolvasásához szükséges idő (eredeti jelentése ez lenne!), 3. a mű megalkotásához, leírásához szükséges idő. Müller az első értelmet veszi alapul az elbeszélte idővel való összevetésekkor - amit mi is követünk dolgozatunkban - , mégis találhatók nála megfogalmazások a második verzióra is, amelyek elméletének támadható felületét képezik. Idézett tanulmányában ^{/8/} példákat hoz arra nézve, hogy az elbeszélte idő regényekként változó, ezt követő, az elbeszélés idejére vonatkozó megjegyzése ("Bei allen aber beläuft

^{/8/} Günther Müller: Die Bedeutung der Zeit in der Erzählkunst. Bonner Antrittsvorlesung. 1946. = G. Müller: Morphologische Poetik. Gesammelte Aufsätze. Tübingen, 1968. 257-258. p.

sich die Erzählzeit auf Stunden") /9/ pedig mintha az olvasáshoz szükséges időt venné mértékül, holott ez nem képezhet összehasonlításra alkalmas alapot. Meggyőző viszont a terjedelemnek mint térbeli kategóriának az idővel való egybevetése: "Zum Erzählen seiner Geschichte braucht der Erzähler eine bestimmte Spanne der physikalischen Zeit. Für die Eigenart dieser Zeit ist die Messung mit der Uhr bezeichnend, denn die Uhr ermöglicht eine Übertragung des Zeitlichen ins Räumliche und damit das Anlegen räumlicher Massstäbe an die Zeit - für sie sind eigene Massstäbe nicht vorhanden. Wenn aber ein Stern oder der Uhrzeiger diese und diese räumlichen Strecken durchlaufen hat, dann ist eine so und so "lange" Zeit abgelaufen. Es macht daher keinen grundsätzlichen Unterschied, wenn man die Erzählzeit nicht nach Minuten, sondern nach der Zahl der Druckseiten eines Werkes misst..." /10/

Ez az objektív, fizikai idő azonban olyan jellegű, amit - meglátásunk szerint - kimondva időegységbe átszámítani mégsem lehet, mert ebben az esetben könnyen okoz félreértést, az elbeszélés idejének 2. jelentésével asszociálódhat, mint a fent idézett példa is mutatja. /11/ Gyakorlatunkban tehát az elbeszélés ideje a

/9/ Günther Müller: Uo. 258. p.

/10/ Uo. 257. p.

/11/ A félreértés konkrét megfogalmazásával Oskar Holl tanulmányában találkoztunk, amelynek egyik fejezetében G. Müller elméletével polemizál. - Oskar Holl: Der Roman als Funktion und Überwindung der Zeit. Bonn, 1968, 149-150. p.

cselekménykifejtés megszabta terjedelmet jelenti, amelynek adekvát kifejezése oldalszámok feltüntetésével történt, megfelelő egységeket véve alapul. Közben alkalom nyílt a külső tagolás, a fejezetekre bontás ábrázolására is. Az ordinátán az **e l b e s z é l t i d ő t**, a történet célszerűnek látszó egységeit: a heteket, hónapokat, éveket jelöltük be. Az elbeszélés során az időmeghatározást adó események pontjait, vonalait összekötve, az úgynevezett "mesegörbén" olvashatjuk le, mennyit tartalmaz az elbeszélés a történetből, hol következnek be ugrások (szaggatott vonal), megszakítások (függőleges vonal). Az egészen pontos időmeghatározásokat **x**-gal jeleztük a görbén. Pontatlan időjelzéseknél sokszor egy későbbi, meghatározott időpontú esemény ad támpontot. Ha a köztük meglévő időegység tartama nem deríthető ki, csak hozzávetőlegesen, **?**-et rajzoltunk a megfelelő helyre.

A terjedelem és az író által leírt időegységek összevetése mutatja a tempót. Érdekes megfigyelésre ad módot a tempó vizsgálata, annak megállapítása, milyen összefüggés van a külső és belső forma ilyen jellegű kivetítődése között: mikor következik be tempóváltás, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a mű szerkezeti egységei.

Nem értünk egyet Oskar Holl azon megállapításával, amely szerint az elbeszélő idő és az elbeszélés ideje közti összefüggés pusztán külsődleges. Ő az olvasóban keltett képzetek intenzitását, vagyis az olvasó

szubjektív reagálását vallja művészileg döntő jelentőségűnek, ami elemzés szempontjából nem érzékelhető kritérium, nem vezet közelebb a mű belső törvényszerűségeinek megismeréséhez.

Holl a két időrelációval szembeni ellenvetését azzal indokolja, hogy nem összeillő fogalompárról van szó. "Der Zusammenhang ... geht auf eine nicht kongruente Verwendung des Begriffes der Zeit - einmal als erfüllte biographische, einmal als leere physikalische Zeit verstanden - zurück." /12/ Igaz, hogy a "biographische Zeit" mint a külső eseményeket magában foglaló objektív idő művészi tükröződése a regényben - fikció és tapasztalat ötvözeteként - már szubjektív idő, mégis nyilvánvaló, hogy alapját az objektív idő képezi.

Az egész összehasonlítást, a művek időstruktúrájának felvázolását és ezen belül a mennyiségi jellemzők megállapítását egyébként sem önmagáért végezzük, nem végcélnek tekintjük, hanem funkciójukat vizsgáljuk, a kompozíció egészében betöltött szerepüket. Tesszük mindezt annak tudatában, hogy a megkomponáltság, tágabb értelemben pedig a mondanivaló megfelelő formába öntése alapfeltétele a művészi értéknek, annak, hogy egyáltalán művészi alkotásról beszélhessünk. Lukács György szavaival élve: "A műalkotás egész tartalmának formává kell változnia, hogy igazi tartalma művészi hatást tehessen." /13/

/12/ Oskar Holl: Id. mű 152. p.

/13/ Lukács György: Művészet és társadalom. Bp. 1968. 130.p.

LEONHARD FRANK VÁLASZTOTT REGÉNYEINEK ELEMZÉSE

Elemzésünk t á r g y á u l a XX. század első felének német irodalmában jelentős helyet elfoglaló Leonhard Frank regényei közül választottunk. - Találéon jegyzi meg Martin Glaubrecht Frankról írt disszertációjában, hogy az írókat nem sorolhatjuk a modernnek közé főleg művészi technikája és egyszerű nyelve miatt, korhoz kötött, aktuális tematikája ellenére sem; "... einer der letzten Ausklänge der Literatur des 19. Jahrhunderts." /14/ - Összegzi megállapítását. - Az életmű 1961-ben az író halálával lezárult. Terjedelménél fogva viszonylag könnyen áttekinthető, értékesebb írásai 6 kötetben összegyűjthetők.

Ennek ellenére nem célunk a teljes írói pályája bemutatása, mert ezzel csak ismétlésekbe bocsátkozhatnánk. L. Frank munkásságát méltató, elemző, értékelő tanulmányok, cikkek szép számmal találhatóak az irodalomtörténeti kritikák között. Az eddigi legteljesebb Leonhard Frank bibliográfiát M. Glaubrecht adja 1965-ben nyomtatásban is megjelent disszertációja függelékében. /15/ A választott regények elemzésekor az általános művészi megformálás nyelvi, stilisztikai komponenséről sem ejtünk szót részletesebben, csak olyan mértékben, amennyiben a másik fő összetevőre, a regények

/14/ Martin Glaubrecht: Studien zum Frühwerk Leonhard Franks. Phil. Diss. Würzburg, 1964. 202. p.

/15/ M. Glaubrecht: Studien zum Frühwerk Leonhard Franks. Bonn, 1965. 205-230. p. - Abhandlungen zur Kunst-, Musik-, und Literaturwissenschaft. 34.

szerkezeti felépítésének sajátosságaira közvetlenül ki-
hatnak. Frank nyelvéről, stílusáról azért sem írunk bő-
vebben, mert Reinhold Grimm egyik dolgozatát /16/ éppen
e kérdés tárgyalásának szentelte, sok figyelemreméltó
megállapítást téve. Az eddig kialakult Frank-kép telje-
sebbé tételéhez csak annyival szeretnénk hozzájárulni,
hogy a figyelmet a kiemelt művek kompozíciót meghatáro-
zó elbeszéléstechnikájára irányítva többet tudjunk meg
a regényeiről mint műalkotásokról.

A művek kiválasztása az életművön belül nem
tekinthető véletlennek vagy szeszélyes kiemelésnek.
Frank négy regénye : "Die Räuberbande", "Das Ochsen-
furter Männerquartett", "Von drei Millionen Drei" és
"Die Jünger Jesu" nyugodtan nevezhető ciklusnak. Prob-
lematikájuk, a visszatérő alakok, motívumák és nem u-
tolsó sorban az ábrázolás sajátosságai ötvözik egybe a
külön-külön is egy-egy állomást jelentő művek körét.
Kispolgári-proletár alakok életvitelét kísérelhetjük nyo-
mon különböző történelmi körülmények között, a négy re-
gényt olvasván. A közös cél vagy sors összetartó ereje
folytán több egyénien is megrajzolt szereplő együttes
cselekvésének, megmozdulásainak lehetünk tanúi. Az egyes
regények figurái között azonosság vagy hasonlóság ész-
lelhető. A "Räuberbande" és az "Ochsenfurter Männer-

/16/ Reinhold Grimm: Über den Stil des Erzählers Leonhard
Frank mit einem Anhang über Franks Verhältnis zur
Mundart. = Jahrbuch für Fränkische Landesforschung.
/Erlangen./ 1961. Nr. 21. 165-195. p.

quartett" áll a legközelebb egymáshoz, a történet bizonyos mérvű folyamatossága és a szereplők részbeni megegyezése (a kvartett tagjai!) következtében. A "Von drei Millionen Drei"-ben már csak két ismerősünk akad, Schreiber és Glasange, amit a szereplők körének szűkítése idéz elő. Ha a "Räuberbande" gyerekeinek további sorsát a maguk összességében nézzük, a változás - amely a nyárspolgári korlátolt életmódból kikütkenne az első világháborút követő inflációs időben tengődést eredményez, és ami a komoly, világméretű gazdasági válság éveiben még nagyobb megélhetési gondokban jelentkezve a "Von drei Millionen Drei" munkanélküli vándorainak lumpenproletárrá zülléséig vezet - a hanyatlást mutatja. A munkanélküliséggel szembeni védekezés mint közös akció a létminimum biztosítására irányuló egyéni próbálkozásokban jut érvényre. (Ochsenfurter Männerquartett és Von drei Millionen Drei.) - A ciklus záródarabja, a "Jünger Jesu" a banda-témához való ismételt visszatérés jegyében íródott. A külső szervezeti hasonlóságok ellenére azonban tartalmi változások motiválják a gyerekek komoly játékát: az első regénybeni egyszerű lázongás helyébe itt a segíteni akarás lép.

A regények általános tematikájának hasonlósága vagy folytonossága mellett epizódokban is tapasztalható egy-egy motívum ismételt felbukkanása. Itt gondolunk például az "Amerika - álom"-ban való csaló-

dásra. Szertefoszlik a széleskörű lehetőségeknek, a vágyak teljesülésének honába vetett remény a "Räuberbande" VII. fejezetében, az "Ochsenfurter Männerquartett" III. fejezetében és a "Von drei Millionen Drei" esetében a legnyomatékosabban a VI. fejezetben.

Mindegyik műben részesei lehetünk kihallgatásoknak, amelyek a törvénnyel való összeütközést prezentálják különböző fokon. Amikor gyerekek kérdőrevo-násáról van szó ("Die Räuberbande" és "Die Jünger Jesu"), vagy a gyerekes felnőttek kihallgatásáról ("Das Ochsenfurter Männerquartett" és "Von drei Millionen Drei"), általában humoros jeleneteket olvashatunk. A "Jünger Jesu"-ban azonban Ruth ügyének tárgyalása komoly, életet és igazságot jelentő sorsdöntő ítékezés.

Összekötik az egyes regényeket a cselekmény azonos színhelyei is. Würzburg és környéke, Frank szülőföldje műveinek fő színtere. - Közös a művek egyszerű, költői nyelve a festői hatásokra törő, érzékletes stílusa is. A strukturális megformálást, a technikai megoldások hasonlóságát pedig a következőkben taglaljuk.

Nem kétséges, Gustav Schröder és Heinz Neugebauer is a fent vázolt hasonlóságok alapján beszél a négy regény kapcsán ciklusról L. Frank összegyűjtött műveinek 1957-es kiadására reflektáló recenziójában, és jelöli meg szerepüket: "Die Romane des "Würzburg-Zyklus" bilden den Kern der Werke Franks, sie gliedern und verbinden zugleich. Sie gliedern insofern, als alle

vier Romane, deren Erscheinen sich auf die gesamte Schaffenszeit verteilt, dichterische Höhepunkte darstellen; sie wirken verbindend, weil sich von diesen vier Romanen her ein dichtes Netz von Beziehungen verschiedenster Art (verwandte Themen, Stoffe, Motive, Gestalten) über das Gesamtwerk breitet." /17/

"Der Roman ist eine subjektive Epopee, in welcher der Verfasser sich die Erlaubnis ausbittet, die Welt nach seiner Weise zu behandeln." /18/ - Goethe megállapítását szem előtt tartva az író n é z ő p o n t j á r a kell mindenekelőtt figyelniük, amely az ábrázolás tárgyának kiválasztását, az alkotást mint folyamatot és végeredményt meghatározza.

Mindez technikailag egyrészt a különböző jellegű elbeszélői álláspontban realizálódik, másrészt áthatja az egész művet a fentiek értelmében. Az elbeszélői álláspontnak tulajdonképpen három összetevője van. Ezek szerint vizsgálat tárgyát képezi általában az elbeszélőnek az elbeszélte eseményekhez, vagyis a történethez és az olvasóközönséghez való viszonya.

Az elbeszélőnek az eseményekkel kapcsolatos

/17/ G. Schröder - H. Neugebauer: Weg eines Dichters in unserer Zeit. L. Frank: Gesammelte Werke in sechs Bänden. Berlin, 1957. Aufbau-Verl. = Neue Deutsche Literatur, 6. Jg. 1958. H. 11. 125. p.

/18/ Johann W. Goethe: Maximen und Reflexionen. Aus "Kunst und Altertum" (1821-1826). = J.W. Goethe: Über Kunst und Literatur. Hrsg. v. W. Girmus. Berlin, 1953. 430. p.

nézőpontját illetően az irodalomtudomány 3 fő változatot különböztet meg: az "auktoriális", a "perszonális" és az én-formát, azaz "elbeszélésszituációt". /19/ Tiszta formával természetesen ritkán találkozunk egy regényen belül, gyakoribbak a vegyes típusok: az egyes "elbeszélésszituációk" keveredése.

Leonhard Frank regényírói szándékát az objektivitásra törekvés jellemzi. "Der Autor soll im Roman keine Meinung äussern, er soll hinter seinem Werk stehen ... Die Philosophie eines Romans muss im gestalteten Ganzen enthalten sein." /20/ - hirdeti Frank "Links wo das Herz ist" c. önéletrajzi regényében, amelyben gyakran olvashatók kitételek az író munkamódszeréről és művészetfelfogásáról. Tényként állapítható meg, hogy Frank regényei egyes szám harmadik személyben íródtak. A regénytörténet mintha magától mesélődne el, gyakran jelenetekben elevenedik meg előttünk. Az író véleménye egyes szereplőinek gondolatként fogalmazódik meg közvetlen kommentálás helyett. Ilyenformán mondhatjuk, Franknál a "perszonális" műforma uralkodó. A Würzburg-ciklus regényeit tekintve

/19/ Stanzel, Franz K.: Typische Formen des Romans. Göttingen, 1967.

/20/ Leonhard Frank: Gesammelte Werke in sechs Bänden. V. Bd. 568. p. Az elemzés az író összegyűjtött műveinek 1959-es kiadása alapján történt. /Berlin, Aufbau-Verl./ A hivatkozások ezután csak G.W.; megfelelő kötet- és oldalszám feltüntetését adnak.

az író a "Räuberbande"-ban a "Fremder", az "Ochsenfurter Männerquartett"-ben a fiatal Thomas Kletterer, a "Von drei Millionen Drei" esetében pedig a "Schreiber" szemszögéből itéli meg regényvilágának eseményeit. Stanzel szóhasználatával élve ők az író "perszonális médiumai". A "Jünger Jesu"-ban nézőpont váltás tapasztalható. (Tanítványok, a szocialista alakja, a védőügyvéd = Frank szócsövei.) Kissé szentencia-szerű sokszor a választott alakok megnyilatkozása, amit az ábrázolás rovására kell írunk.

Tisztán a perszonális műforma mégsem egyedülálló Frank regényeiben. Az elbeszélő jelenléte, "mindentudása" érvényesül a szereplők későbbi sorsának érzékeltetésében, az események menetének hangulati előkészítésében. Ez a vonás, amely a művek egységének, zártságának kialakításához nagyban hozzájárul, az "auktoriális" műforma sajátossága. Az előrejelzés kompozíciós zártságot biztosító funkciója a legerőteljesebben első nagy, rangos elismerést kiváltó regényében, a "Räuberbande"-ban jelentkezik. - A "Fremder" első felbukkanása az 1. fejezetben jelzi a főhősnek, Oldshatterhandnek szűkös környezetéből való elvágyódását: "... seine Wünsche glitten aus der verhassten Gegenwart in die Zukunft. Seine Sehnsucht liess ihn zum Fremden werden". Ugyanennek a fejezetnek a vége: "Wenn ich dann einmal..."

als ein Fremder zurückkehre..." /21/ az utolsó (X.) fejezetre utal. Az V. fejezetben Oldshatterhand találkozása idősebb, tapasztaltabb, egyben lelkiileg erősebb alteregójával szintén nem véletlenszerű, az írótól - későbbi műveit is figyelembe véve - szokatlan közvetlen megnyilatkozású költői kérdések tartalmi jelentése ellenére sem. "War er nebenan aus dem dunklen Tannenwald getreten? Aus dem Erdboden gekommen? Durch die Luft heran oder - aus der Zukunft zurück in die Gegenwart zu Oldshatterhand geeilt?" /22/ Itt fogalmazódik meg jelképesen a főhős sorsának tragikus végkifejlete, egyelőre a közrejátszó okok említése nélkül a "Fremder" elmélkedése kapcsán: "Ich denke darüber nach, warum eine junge Blüte vom Baume fallen muss, bevor sie zur Frucht wird, während neben ihr eine andere ungehindert zur Frucht reifen darf.." /23/ A "Fremder" későbbi fontos megnyilatkozásait most mellőzve, csak a regény utolsó fejezetében "néma" (mert a regény-cselekmény alakulását már nem befolyásolja) figurájára irányítva a figyelmet, meg kell jegyezni, hogymjelenléte, lényegtelen kérdése: "Wie weit ist 's?" emlékeztet az első felbukkanásakor elhangzott kérdészködésére: "... wo ist...?" /24/

/21/ G.W. 1. Bd. 17. p. és 52. p.

/22/ G.W. 1. Bd. 137-138. p.

/23/ G.W. 1. Bd. 139-140. p.

/24/ G.W. 1. Bd. [300.] p. és 17. p.

A "Von drei Millionen Drei" munkanélküli kivándorlóinak a történet végén is megoldatlan problémáját a II. fejezetbe beiktatott elbeszélés a madárpreparátorról, valamint a III. fejezetben a "visszatérő" hajókra való utalás jelzi hangulatilag is.

A ciklus másik két regényében - különösen a "Jünger Jesu"-ban - az elbeszélői mindentudásról rövid betoldások, megjegyzések árulkodnak. Pl. közbeékelés az "Ochsenfurter Männerquartett"-ből: "zwei Tage später..." /25/ Előrevetítések a "Jünger Jesu"-ból: "Kabus wurde erst zwei Monate später verhaftet, im November". /26/ (vagy) "Er ... las den Brief vor, der vier Monate später, am 15. Juni 1947, ... abgedruckt wurde." /27/

Az eseményekkel és a bennük szereplő figurákkal szembeni elbeszélői álláspontnak sajátos színezetet ad a velük kapcsolatban használt hang. Sokat árul el az író érzelmi állásfoglalásáról, jelzi azt a távolságot, amely az író és az ábrázolt események, valamint a megrajzolt jellemekek között fennáll. - Leonhard Frank írói ábrázolásában a tárgyilagos hangot gyakran cseréli fel humorosra vagy író-

/25/ G.W. I. Bd. 437. p.

/26/ G.W. II. Bd. 262. p.

/27/ G.W. II. Bd. 305. p.

nikusra. Gustav Schröder külön részfejezetet szentel disszertációjában az ezzel kapcsolatos észrevételeinek. "Der Sinn für das Komische und für seine Wirkung in den verschiedenen Formen ist ... ein Zug, der dem Werk Franks einen Teil seiner Färbung gibt" /28/ - jegyzi meg a szerző említett dolgozatában.

Mielőtt azonban Frank eme írói jellemvonását példákkal illusztrálnánk, körvonaloznunk kell **r e g é n y t é m á i t** és a választott alakok szerepét, hiszen az ábrázolás csak tárgyi anyaghoz köthet, önmagában nem szemlélhető.

Frank művei a kor, a 20. század első felének szociális és politikai eseményeire reflektálnak, anyagukat és motivumtárukat másrészt az író személyes életéből merítik. Nem széles társadalomrajzról van szó a fogalom tágabb értelmében, a fő figyelmet Frank legtöbb regényében a kispolgári-proletár és nyárs-polgár réteg életvitelének szenteli, különböző történelmi helyzetekben tanúsított mentalitását örökíti meg meggyőző erővel. Ha meggondoljuk, egy igen jelentős, a társadalom tekintélyes részét kitevő réteg, a "kisemberek" problémája kap hangot műveiben. Nem lenne pontos a kép annak a fontos problémakörnek említése nélkül, amely Frank szinte egész írói pályáját

/28/ G. Schröder: Die Darstellung der bürgerlichen Gesellschaft im Werk Leonhard Franks. Diss. (Masch.) Potsdam, 1957, 252. p.

végigkíséri, és amely a jelzett "kisember" - témával szerves összefüggésben vagy párhuzamosan jelentkezik. A fiatalság helyének, lehetőségeinek művészi megfogalmazásáról van szó, a perspektiva felvázolásáról az adott társadalmi viszonyok között. Az író származása, fiatalkori élményei nagyban hozzájárultak az ábrázolás hitelességéhez, ugyanakkor a határokat is megszabják az ábrázolás szélességét illetően.

A "Räuberbande" az első világháború előtti német társadalom fojtott, a személyiség szabad kibontakozását gátló légkörét érzékelteti mesterien a kritikai realizmus művészi eszközeivel. Mindez egy csoport fiú életsorsának bemutatásával történik. Sorsukat az író 14 éves koruktól 25 éves korukig kíséri figyelemmel, természetesen sűrítve, egyes szakaszok kihagyásával. A romantikus terveket szövő, lázongó "räuberek" egységes csoportja felbomlik, többségük "tisztességes" nyárspolgár lesz, szüleik sablonos életformáját követve, míg a legtehetségesebb, a tulajdonképpeni főhős életpályája a társaiéval ellentétes irányt vesz: művészi ambíciókkal indul, de a polgári élet morális útvesztőjében a nehézségek leküzdését nem bírja vállalni, ehhez gyenge: egyedül maradva "elbukik", üngyilkos lesz.

Az első világháború utáni szűkös, inflá-

ciós időben játszódik az "Ochsenfurter Männerquartett" cselekménye. A szereplők köre szűkített, a meséje egyszerűbb, alig másfél hónap eseményeiről számol be. Az első regényből ismert nyárspolgárrá lett öt "Räuber" anyagi egzisztenciáját szétzilálta a válságos időszak. Frank azt mutatja be, hogyan tesznek kísérletet anyagi gondjaik leküzdésére. A mód éppolyan infantilitásra vall, mint annak idején játékos, kamasz lázongásuk. Most énekléssel próbálnak pénzt keresni. A cselekmény két tartópillére a terv és kivitelezése. Ugyanekkor generációs változás is következett be, Frank bemutatja a fiatal értelmiség képviselőjeként Thomas Kletterert, az egyik "Räuber" fiát. Vele kapcsolatban egy romantikus szerelmi történet kibontakozásának leszünk tanúi. A cselekmény így két szálon fut.

Frank a kor eseményeit követve, a kapitalizmus viszonylagos stabilizációja után bekövetkezett világméretű gazdasági válság szülte munkanélküliség problémáját választotta 1932-ben befejezett regénye, a "Von drei Millionen Drei" témájául. A szereplők köre az előző regényekéhez képest tovább szűkül, a munkanélküli kisemberek típusát egy írnok, egy szabó és egy gyárimunkás képviseli. A véletlenre bizzák magukat, jórészt az események passzív szemlélői. Dél-Amerikába való kivándorlási kísérletük

kudarcot vall, két év elmúltával a kiindulóponthoz térnek vissza, szülővárosukban "várják" a helyzet jobbrafordulását.

A ciklus záródarabja, a "Jünger Jesu" időben Frank utolsó alkotói korszakára esik. Amerikai emigrációjából is élénken figyeli hazája sorsának alakulását a második világháború utáni időben, érzékenyen reagál. Regényének színtere ismét szülővárosa, Würzburg. A hármas cselekményszál párhuzamosan, de a szereplők kapcsolatai révén egymásba fonódva halad. A "Räuberbande" leszármazottjainak kalandjai új tartalmat nyernek: fő céljuk a nincstelenek gondjainak enyhítése, ha ez öntörvényeik szerint is történik. Velük szemben egy újfasiszta ifjúsági szervezet ténykedéséről ír Frank, érzékeltetve a benne rejlő veszélyt. A fő hangsúlyt azonban a lengyelországi katonai bordélyházból visszatért Ruth Freudenheim lelki felépülésének rajza kapja, szülei gyilkosán elkövetett egyéni ítéletvégrehajtása, valamint az azt követő esküdtszéki tárgyalás, amelyek a regény leglényegesebb fejezeteit, a cselekmény tetőpontját képezik. A harmadik szál egy szép, de tragikus kimenetelű szerelmi történetből szövődik.

Ezek tehát azok a témák, amelyek anyagát Frank kora társadalmi valóságából merítve a ciklus regényeiben műalkotásokká formálta. "Hősei" tetteinek összhatását tekintve nem hallunk nagyhorderejű lépé-

sekről. (A legtovább még a "Jünger Jesu" Ruthja megy, de megtorlása mégis csak egyéni akció.) Frank kisembereinek világát, gondolkodásukat kitűnő megfigyelőként jelentéktelen dolgokban is negyszerűen érzékelteti. Mentalitásukra jellemző: együttes ellenállásra csak apróbb, egyéni sérelmek készítetik őket többnyire, amire példaként az "Ochsenfurter Männerquartett"-ből idézünk egy megjegyzést: "Aber wenn einer seine 30 Pfennig Eintrittsgeld bezahlt, dann will er auch dafür was haben. Das wissen wir doch von uns. Wir machen ja auch Krach, wenn 's nichts ist." /29/ Fe-
dig fő problémájuk mögött ténylegesen társadalommal szembeni konfliktusuk húzódik meg. Ezt azonban a művek csak olyan mértékben juttatják kifejezésre, amelyen határfokon az összeütközés a valóságban is jelentkezik. A szenvedő alany természetesen minden esetben a tehetetlen kisember. Nem véletlen, hogy az 1933-ban Németországban hatalomra jutott fasizmus fő bázisát éppen ez a tömegében jelentős, rezignált, kiutat nem látó réteg képezte, amelynek irodalmi tükröképeit Frank nagyszerűen megrajzolt figurái személyesítik meg. Frank a polgári figurákon kívül munkás alakokat is szerepeltet időnként regényeiben. Jelentős, életteli ábrázolást azonban soha nem kapnak. Ennek okát az író származásában és politikai világnézetében kell keresnünk. Meggyőző magyarázatot olvashatunk ezzel kapcsolatban Gustav Schröder már említett

disszertációjában: "Frank kann seinen Individualismus niemals so weit überwinden, wie nötig ist, um sich an eine Arbeiterpartei zu binden, bzw., um einen echten und dauernden Kontakt zu klassenbewussten Arbeitern aufzunehmen. Hierin ist ein Grund dafür zu sehen, dass Frank die Schwelle zum sozialistischen Realismus nicht zu überschreiten vermocht hat; - von jenem "kleinen, aber entscheidenden Schritt" hängt nicht nur die Möglichkeit ab, "die Grösse und geschichtliche Notwendigkeit des Sozialismus ... ganz zu erkennen", sondern auch die, sie künstlerisch gestalten zu können." /30/

Nem hagyható figyelmen kívül - mint előzőekben erre már utalás történt - Franknak az eseményekkel, a bennük szereplő alakokkal szembeni hangja - ha csak röviden teszünk is erre vonatkozóan néhány megjegyzést -, hiszen a fent vázolt választott tárgyon, valamint a téma megkomponálásán (amit a következőkben vizsgálunk meg közelebbről) kívül ez tanúsítja a legjobban, mi az író véleménye, ebből árad érzelmi és eszmei kritikája. - Frank gyermekalakjai az író ifjúság iránti meleg szeretetét sugározzák. Csinytevéseiket megértő "cinkostársként", őszinte naivitásukat megmosolyogtató derüvel ábrázolja. Jórészt dinamizmussal teli jelenetek párbeszédei hozzák őket közel az olvasóhoz, amelyekben alkalom nyílik jellemzésükre is. Akár a "Räuberbande" első harmadának hu-

morát idézzük - gondolva pl. a III. fejezetre, amikor a gyerekek szőlődézmálás miatt kerülnek a vádlottak padjára, és nem árulják el legfőbb titkukat, a "szobát". Ekkor válaszolja a kis Oldshatterhand izgatottan a bírő "Kleiner Schuft" megszólítására: "Ich Wachse noch". Nem lehet megindulás nélkül szemlélni a kis "rablókat". Ezt érzékelteti a bírő reakciója is, ahogy Frank jellemzi: "Der Richter ... brüllte und war jovial" -, akár a "Jünger Jesu"-ban komoly, felelősségteljes játékukat, vagy az "Ochsenfurter Männerquartett" gyerekeinek kedves szinfoltját.

Az igazi gyerek-jelenetekkel szemben a nyárspolgári életformának adózó "Räuberek" köznap "ténykedéseiről" már nem a megértés hangján szól az író, az érezhető eltávolodás irónikus megjegyzésekben jut kifejezésre. Egyébként is a felnőttkor gyerekségei már másképp minősülnek, a mosolyt fakasztó humor gyakran irónikus színezetű. Regényalakjainak infantilitását Frank többféleképpen fejezi ki: 1. részben cselekedeteiken, viselkedésükön keresztül (Pl. Brilliónsok keresése mint pénzszerzési próbálkozás - "Ochsenfurter Männerquartett" I. fej.; Falkenauge ügyefogyottságában akarata ellenére elcseréli kabátját egy óriási méretű használt frakkra - uo. I. fej.; félreértések az "Ochsenfurter Männerquartett" (II. és V. fej.) és a "Von drei Millionen Drei" (VI. fej.) bírósági kihallgatásai alkalmával vagy Os-

kar levele a Männerquartett-ban (IX. fej.) a Berlini Téli kert igazgatóságához); 2. egyes szereplőkkel mondatja ki (Pl. a Schreiber vélekedése az "Ochsenfurter Männerquartett"-ben (I. fej.): "Und so dumm, wie wir damals waren, sind wir auch heute noch".); 3. az író maga fogalmazza meg. (Pl. a "Männerquartett" anarchistájáról (VI. fej.): "Der dreißigjährige Schweizer war Jüngling geblieben".)

Olykor az egyes megállapításoknak szatirikus éle van. Pl. a "Männerquartett" VII. fejezetében "Boso" vizsgálóbíró sajnálkozásának, hogy Molitor uzsorás halálának tényleges okát nem a kirendelt bizottság, hanem egy félig vak takarítóasszony derítette fel. Avagy a "Von drei Millionen Drei" egyik "forradalmárjának" rövid bemutatása is (V. fej.) tükrözi az író állásfoglalását: "Den linken Arm in der Binde, schritt der feurige Redner, den ein Hund gebissen hatte, durch ein Koffeehaus,..."

Frank néha tragikomikus helyzeteket teremt. Felejthetetlen hatású pl. a kvartett "főpróbája" Firneküs szabó kisfiának temetésén. (O.M. VII. fej.)

Sorolhatnánk még megjegyzéseket a tehetetlenség kiváltotta akasztófahumor érzékeltetésére is a "Von drei Millionen Drei"-ből.

A kiragadott példák csak adalékul kívánnak szolgálni Frank sajátos hangnemének illusztrálásához.

Fő elemzési célunk e témánál hosszabb elidőzést nem enged.

Miután szóltunk az írónak az elbeszélte eseményekkel szembeni álláspontjáról, röviden említést teszünk az olvasóval való kapcsolatáról. Közvetlen, nyelvilag kifejezésre jutó ráhatásról nem beszélhetünk. Az objektivitásra törekvő elbeszélési móddal ez egyébként is ellentétben állna. A szemléletességben megnyilvánuló festői látásmód, valamint az akusztikai hatások érzékeltetése egyszerű, lényegre törő, tömör stílust eredményez. Célja, "dass der Leser sehe und höre, was er lese, dann nämlich müsse er glauben, was er lese;" /31/ Sokszor csak jelzésszerű közlés közvetit információt, a kiegészítést, a gondolat avagy gondolatsor befejezését Frank az olvasóra bizza. Így válik teljessé az ábrázolt jelenségek összefüggéseinek köre, így vonja be az író művei olvasóját alkotásai világába.

Frank regénytörténeteinek elbeszélését in medias res kezdi. A cselekmény időben és térben való elhelyezése az első oldalakon megtörténik, és ez egyben a művek atmoszféráját is megadja. Az események szerves egymásba szövődése köti össze időnként az egyes fejezeteket, máskor a fejezetkezdetek önálló élettellel új szálat indítanak. Szabályosság, rendszer ezen a téren nem mutatható ki. Az egyes fejezetek végei, valamint a regény befejezések nem hoznak létre

zárttságot a szó szoros értelmében, minden megy tovább a maga útján, az élet természetes ritmusa szerint. A c s e l e k m é n y v e z e t é s mindenütt egyenesvonalú, az eseményeket kronológikusan követi. Visszapillantást vagy előrevetítést ritkán alkalmaz az író. Cselekményvezetési technikájára a montázs hatást keltő epizód-szerkesztés jellemző. Ez a tény Frank kritikussait többnyire olyan vélemény megfogalmazására ösztönözte, amely kimondja, Frank elsősorban novellista, regényei epizódfüzérek, szerkezetük laza, széteső. Vizsgálódásunk eredményei nem támasztják alá a fenti nézetet. Kimutatható, a részek szerepe a művek egészében, arányuk tudatos szerkesztési elvre vall, az epizódok nem bontják meg a regénykompozíciók egységét, zárttságát. A "támadások" legélesebben Frank első regényét, a "R ä u b e r b a n d e"-t érintik. Ez indokolja, hogy a szóbanforgó regény problematikájánál most kissé elidőzzünk. Marcell Ranicki és Martin Glaubrecht néhány megállapítását idézzük előljáróban.

" 'Die Räuberbande' ist gewiss kein tiefes Buch, gewiss kein Meisterwerk. Die Komposition ist recht unbeholfen, es stören manche Längen. ... 'Die Räuberbande' besteht aus vielen einzelnen, meist nur lose miteinander verbundenen Episoden, wobei der Dichter allem Anschein nach viel mehr um die kompositorische Anlage einzelner Szenen als des ganzen Romans

bemüht ist". /32/

"Indem die Episoden sich verselbständigen, gewinnen sie Geschlossenheit und Dichte, heben aber die Ganzheit der Romanwelt auf. Gerade ein Entwicklungsroman verlangt jedoch eine durchgehende Fabel, streng geführte Handlung und Kongruenz der Teile untereinander." /33/

A fenti észrevételek minden bizonnyal a regény puszta elolvasása keltette benyomás hatása alatt kialakult reflexiók.

Az epizódszerű cselekményvezetés semmiképpen sem tekinthető egyszerűen kronológikus sorrend vázának, mint M. Glaubrecht írja. /34/ A "Räuberbande" cselekménye három fő témát fejt ki klasszikus szerkesztésben: 3 fejezet képez mindig egy egységet. A tematikához alkalmazkodó időstruktúra, ezen belül az elbeszélés tempója (lassú, felgyorsuló, lassú) is hozzájárul a tagoláshoz. Az utolsó, a X. fejezet epilógusnak számít. A regény első harmada (I-III. fejezet) az ún. "Räuber"-témára épül, amely a gyerekbanda nyolc néven nevezett szereplőjének életkörülményeiből, a nyomasztó légkörű város elleni lázongásukból, csínytevéseikből formálódik. A második egységben bomlik fel a banda indokoltan

/32/ Marceli Ranicki: Ein exemplarischer Novellist. Bemerkungen zur Epik Leonhard Franks. = NDL. 5. Jg. 1957/1. 120. p.

/33/ Martin Glaubrecht: Id. mű 151. p.

/34/ Uo. 147. p.

(a fiúk elvégezve a tanonciskolát megkapják első ke-
resetüket. Egyéni jellemvonásaik kialakulása, differen-
ciálódott érdeklődésük elmosza a kamaszálmokat), és kap
főszerepet Oldshatterhand. Mindez nem váratlanul követ-
kezik be. Oldshatterhand kiemelésének motivikus elő-
készítése már az első egységben megtörtént ("Fremder"-
motivum). A további folyamatot a IV. fejezet mutatja
be: felbomlás - Oldshatterhand egyedül marad az Amerika-
tervvel. A második egységnek, és ugyanakkor az egész
regénynek központi fontosságú fejezete az V. Oldshatter-
hand társai közül kiválva útrakel, a Fremder hatására
elméje megvilágosodik, dolgozni indul, hogy "valami"
legyen, talán egy nagy művész. Így jelentkezik a
"Künstler"-téma a második szerkezeti egységben, hogy
ettől kezdve vele párhuzamosan, de kisebb súllyal,
hangot kapjon a "Spiessbürger"-téma, amely a volt "räu-
berek" sorsát, életmódját tárja az olvasó elé. A har-
madik egységben (VII-IX. fejezet) bontakozik ki a két
téma ténylegesen, az epizódok is ezek szolgálatában
állnak. Az Amerikából visszatért Benommen hatására a
fiúk sablonos polgári életmód választásának "bölcsesége"
beigazolódik, energiájukat a különböző klubténykedések,
ivászat, udvarlás köti le. Oldshatterhand kitartó szor-
galommal tanul, dolgozik (Spessart, München). Gyenge
jellemű, befolyásolható festőtársának intrikája azon-
ban közvetlenül az első jelentős sikerélmény előtt de-
rékba töri művészpályáját és életét is egyben, mert

kompromisszumra nem képes, a hazug polgári morál könnyörtelen erőivel szemben lelkitusája közben - más kiutat nem látva - azt tartja megoldásnak, hogy véget vet életének. A regény pesszimista végkicsengését tompítja Oldshatterhand idősebb, erősebb énjének, alteregójának továbbélése.

A 25 éves "räuberek" utolsó felbukkanása az epilógus szerepet betöltő X. fejezetben keret jellegű, a bekövetkezett változások hangsúlyozását célozza.

Mint már említettük, a tematikus tagoláson kívül az időstruktúra is szerepet játszik a mű szerkezeti felépítésében. Év megjelölés csak egyszer történik a regényben, ami^a cselekmény kezdetének éve: 1899. /35/ A cselekmény időbeli megoszlását a továbbiakban a szereplők életkorára vonatkozó megjegyzések határozzák meg. Ilyen jellegű egzakt időmegjelölésekkel minden esethen az egyes szerkezeti egységek első fejezetében találkozunk. A regény I. fejezetében a fiúk 14 évesek, alapja a következő rövid irói közlés: "Die Räuberbande, eine Schar vierzehnjähriger Lehrjungen war versammelt. Es war eine wunderbar klare Mondnacht im Herbst". /36/ A II. és III. fejezetben is ugyanennek az évnak az őszéről van szó: II. fej.: "Mit den Räubern gleichaltrige vierzehnjährige

/35/ G.W. 1. Bd. 36. p.

/36/ G.W. 1. Bd. 22. p.

Lehrjungen hatten ... über die Bande gelacht..." /37/;
a III. fejezetet kezdő "Spätherbstwinde" is ezt erősíti meg. A "räuberek" az I. fejezetben elkövetett szőlődézsmálás miatt ülnek most a vádlottak padján. Eszerint a regény első szerkezeti egységének apró epizódokból összeálló időtartama az egész regénytörténet 11 évének viszonylatában meglehetősen rövidnek mondható, csak néhány hét eseményeit foglalja magában. Az elbeszélés ideje ugyanakkor elég tekintélyes, a regény egyharmadát veszi igénybe. Így az első egység elbeszéléstempója igen lassú. - A második szerkezeti egység időbeli ugrással kezdődik: "Die Räuber waren ... aus der Fortbildungsschule entlassen worden." /38/ ami tulajdonképpen 3 évet jelent. /39/ Ehhez köthetik a gyerekbanda felbomlási folyamatának kezdete: "...das war der Anfang vom Verfall der Räuberbande". /40/ A IV. és VI. fejezet viszonylag lassú tempója a regény leggyorsabb tempójú, kulcsfontosságú fejezetét fogja közre. - A harmadik szerkezeti egységet bevezető VII. fejezetben megtudjuk, Oskar, a volt bandavezér 20 éves. /41/ Ebből következik, hogy a regénytörténet kezdete óta 6 év telt el. Az időmegjelölés ismét tudatos-

/37/ G.W. 1. Bd. 53. p.

/38/ G.W. 1. Bd. 114. p.

/39/ G.W. 1. Bd. 133. p.: "...jetzt habe ich drei Jahr ausgehalten,..."

/40/ G.W. 1. Bd. 115. p.

/41/ G.W. 1. Bd. 195. p.

nek látszik az író részéről, mert az események alakulása (az amerikai Benommen csalódott visszatérése, majd összeroppanása) révén az egykori "räuberek" életének iránya éppen itt mutat a legnyomatékosabban a teljes nyárspolgárrá válás felé: "Ein guter, breiter, fester Boden wuchs den Räubern unter die Füße." /42/ Ebben a részben bontakozik ki az Oldshatterhand körül bonyolódó "Künstler"-téma is - mint erre már utaltunk - mégpedig nagyobb súllyal, főbb szereppel. Az elbeszát idő és az elbeszélés idejének viszonyát tekintve a VII. fejezet gyors ugrásait a szerkezeti egység utolsó két fejezetének (VIII. és IX.) tempóbeli lelassulása követi. A regénytörténet utolsó időjelzésével - amely szintén életkor megjelölést tartalmaz - az epilógus jellegű X. fejezetben találkozunk: Oskar új egyesületet alapított: "den Skafklub, 'Bargeld lacht; der fünfundzwanzig Jahre später, als der Fremde zum letztenmal Würzburg besuchte und die Räuber fünfzig Jahr alte, graubärtige Männer waren, immer noch bestand." /43/ A szereplők tehát 25 évesek.

A "Räuberbande" kapcsán felmerül a műfaj kérdése is. M. Glaubrecht megvalósulatlan fejlődésregénynek nevezi disszertációjában a művet, kifogásolja az első rész hosszas társadalomrajzát, azt hogy Old-

/42/ G.W. I. Bd. 189. p.

/43/ G.W. I. Bd. 292. p.

shatterhand csak a regény második felében lesz központi figura. Nem érthetünk egyet az ellenvetésekkel, hiszen a regény a gyerekkor romantikus-kalandos vágyaiból ifjúkorba jutott szereplők alakulását, fejlődését megrajzolja úgyis mint általános perspektívát (nyárspolgárrá fejlődés), de úgyis mint a többre, értékesebb célra törés lehetőségeit, helyesebben: a kibontakozás nehézségeit. Ezt támasztja alá a regény körvonalazott időstruktúrája is. - Azt mondhatnánk, a "Räuberbande" társadalomregény és egyben sajátos fejlődésregény is, sok életrajzi vonatkozással átszőve. Frank kiemelt hőst végigkíséri a gyerekes elképzelések világából - ami védekezést is jelentett egyben a "felnőttek" teremtette fojtott légkörű kisvárossal szemben - a munka értelmére való rádöbbenésen keresztül (Fremder-hatás) az életben (művészi elhivatottságtól fűtve) helyét kereső pályán. "Vándor évei" során Oldshatterhand megismerkedik a szerelemmel és a barátsággal, ha ez utóbbi csalódást is okoz. Amikor ráeszmél, becsületesen élni milyen nehéz, nem érez magában annyi erőt, mint alteregója, a Fremder, hogy a hazug emberek megvetésével dacolva egyedül küzdjön tovább. - Az életpálya tragikus rajza az első világháború előtti német társadalom körülményei között meggyőző képet ad. A tematika a regény kompozíciójában, a részek egymáshoz való viszonyában, arányában adekvát kifejezést kap.

A Würzburg-ciklus regényeinek cselekményvezetésével kapcsolatban szólnunk kell az epikai alapformák megválasztásáról is. Az eddigiekben, amikor az események avagy a történet elbeszélésére hivatkoztunk, az "elbeszélés"-t a fogalom tágabb értelmében használtuk. Szűkebb értelemben már nem állíthatjuk, hogy egy író regényében csak elbeszél. Frank regényeit olvasva szembetűnő az elbeszélés és leírás mellett a párbeszédes részek gyakorisága. Mozgalmasságukkal, életszerűségükkel a történetet közel hozzák az olvasóhoz, szinte részesévé teszik, és ezzel élénkitik a tiszta elbeszélés egyhangúságát. Funkciójuk kettős. Részben a szereplők jellemzésére szolgálnak, részben pedig előreviszik a cselekményt. Ez utóbbi szerepük különösen a "Räuberbande"-ban és kisebb mértékben a "Jünger Jesu"-ban figyelhető meg. Az objektivitásra és szemléletességre törekvő íróra jellemző, hogy még hősei gondolatairól, érzéseiről, álmairól, vágyairól is megjelenítve, félidézőjeles "oratio recta"-ban beszél.

Leírásai között külön jelentőséggel bírnak természetábrázolásai. "Die Naturschilderungen bieten weder blosse poetische Floskeln, noch wird in ihnen die Natur als indifferente Welt ausserhalb des Menschen begriffen. Sie hat in jedem Falle Funktion" /44/
- jegyzi meg Glaubrecht, és példákkal igazolja találó, finom észrevételeit. Akár hasonlat, metafora

vagy kép formájában vonja be Frank ábrázolásába a természetet, fő funkcióját, tartalmát megőrzi: az ember és természet egységét jelképezi.

Elbeszélői közléssel vagy tudósítással csak akkor találkozunk Frank regényeiben, amikor az kompozíciós feladatot tölt be. Mivel egy vagy néhány mondatban hosszabb időszak történéseiről tud számot adni, tömörítő hatása nagy.

"Nicht nur der Epiker, sondern der Erzähler überhaupt und grundsätzlich steht seinem Gegenstand als einem vergangenen gegenüber" /45/ - fogalmazza meg W. Kayser általánosságban az elbeszélőnek az elbeszélés tárgyával szemben elfoglalt i d ő - t á - v o l s á g á t. A tényleges távolság természetesen művenként változó. Frank vizsgált regényeit - ilyen szempontból tekintve - az jellemzi, hogy a megírásuk időpontja és az elbeszélő idő nagyon közel esik egymáshoz. Általában vagy ugyanannak az évnél, vagy az írást megelőző 1-2 év eseményeinek elbeszélésével végződnek a regénytörténetek. A "Jünger Jesu" 1947-ben íródott, 1946 nyaratól 1947 őszéig terjedő eseményeket beszél el. Az "Ochsenfurter Männerquartett" megírásának ideje 1927, és ez év alig 2 hónapját választotta az író történetéhez. A "Von drei Millionen

/45/ Wolfgang Kayser: Das sprachliche Kunstwerk. Bern-München, 1962. 207. p.

Drei"-ben 1929 nyarától 1931 nyaráig kíséri Frank szereplőit. A művet 1932-ben jelentette meg. Az író regénytárgyához való közelségére utal a következő mondata egyik nyilatkozatából: "... ich ging, sitzend an meinem Schreibtisch, eineinhalb Jahre hinter ihnen (a három munkanélkültre vonatkozik) her, in fünf Schritt Entfernung, durch Länder, über Ozeane". /46/ Az időbeli távolság és ennek megfelelően az elbeszélte idő tartalma a "Räuberbande" esetében a legnagyobb. Az 1914-ben megjelent regény az 1899 őszétől 1910 nyaráig terjedő időszakot öleli fel.

Az egyes regények relációjában időbeli folytonosságot tapasztalhatunk a "Räuberbande" és az "Ochsenfurter Männerquartett", valamint kissé lezárban a "Von drei Millionen Drei" között. A "Räuberbande" cselekménye akkor zárul, amikor a fiúk 25 évesek, ami a regény kezdeti dátumához mérve - amikor 14 évesekként mutatta be őket az író - az 1910-es évet jelenti. Az "Ochsenfurter Männerquartett" cselekménye pedig 1927-ben játszódik, amikor Oskar, az egykori bandavezér 43 éves. A 3 évvel későbbi "Von drei Millionen Drei"-ben a szereplők kora 40 év fölött van.

Frank időmegjelölései változatosságot mutatnak. Elmondható, az objektív időmeghatározások részben történelmi eseményekhez, rész-

/46/ Von drei Millionen Drei. Selbstanzeige. = Das Tagebuch, 12. Jg. 1931. 1794. p.

ben pedig semleges természeti, év- és napszakbeli változásokhoz kötődnek. Egzakt, dátumszerű hivatkozásokkal viszonylag ritkán találkozunk. A Würzburg-ciklus regényei közül a "Jünger Jesu"-ban olvashatók a legpontosabb időmegjelölések, amelyekből most néhányat említünk. - A "tanítványok" falragaszon adják az amerikai hatóságok tudtára Zwischenzahl feketézését. A szöveg keltezéssel kezdődik: "21. Juli 1946, im zweiten Jahr des Friedens". /47/ A regény két legfontosabb fejezetében: a XII.-ben, amikor Ruth lelövi szülei gyilkosát és az ügyet tárgyaló XIV.-ben is pontos időmeghatározásokat kapunk: "Morgen sei der 17. März -..." /48/ (XII. fejj.). - "Die Verhandlung war am 15. Mai." /49/ (XIV. fejj.) A bírósági elnök a tett elkövetésének időpontját természetesen még precízebben idézi: "... am 16. März abends acht Uhr..." /50/ A "tanítványok" utolsó együttlétének idejét is megtudjuk a regény utolsó oldalain: "Heute ist der 5. Oktober 1947." /51/ - A ciklus többi regényében művenként csak egy-egy alkalommal történik utalás egyidejűleg évre, évszakra, valamint napszakra. A "Räuberbande" I. fejezeté-

/47/ G.W. II. Bd. 215. p.

/48/ G.W. II. Bd. 311. p.

/49/ G.W. II. Bd. 331. p.

/50/ G.W. II. Bd. 332. p.

/51/ G.W. II. Bd. 378. p.

ben a gyerekek "szőlőszüreteléskor" : "Es war eine wunderbar klare Mondnacht im Herbst". ... "Viereinhalb Zentner Weintrauben aus den Königlichen Weinbergen, Jahrgang achtzehnhundertneunundneunzig, notierte der Schreiber..." /52/

Az "Ochsenfurter Männerquartett" esetében ugyanigy a cselekmény kezdetén (I. fej.) helyezi el az író az eseményeket időben és térben: "... an einem windigen, nasskalten Märzorgen des Jahres 1927..." /53/ A

"Von drei Millionen Drei" történetének elbeszélése során pedig évről csak a IV. fejezetben olvasunk először: "Er sprach vom Jahre 1929, vom Börsenkrach in New York..." /54/, előzőleg csak azt tudjuk meg, hogy a munkanélküliség éveiről van szó. A regény VIII. fejezetében a két vándor kilátástalan jövője kapcsán jegyzi meg Frank: "... zogen bar jeder Hoffnung durch den Winter 1930/31." /55/

Pontosnak kell tekintenünk az olyan eseményekre való utalást is, amelyeknek időpontja történelmi dokumentumok alapján egyértelműen meghatározott. Amikor Frank Würzburg 25 perces bombázásának következményeiről számol be a "Jünger Jesu" bevezetéseként,

/52/ G.W. I. Bd. 22. és 36. p.

/53/ G.W. I. Bd. 303. p.

/54/ G.W. II. Bd. 65. p.

/55/ G.W. II. Bd. 107. p.

utánanézhethünk: 1945. március 16.-án történt a nagy pusztítás. Ruth hazatérésekor is ilyen időszámítást kell végeznünk: "Fünfzehn Monate nach dem Ende des Krieges..." /56/ = 1946 júliusa. Történelmi tény ugyanis, hogy az amerikai hadsereg 7. hadosztálya Würzburgba 1945. április 11-én ért, /57/ ami a háború befejezését jelentette. Frank a következő oldalon ennek megfelelően beszél júliusról: "Es war ein wunderbarer klarer Tag im Juli". Ruth az 5 évvel ezelőtt történetekre emlékezik /58/, amikor el kellett hagynia Würzburgot. Ekkor 1941 őszére gondolunk, amikor a zsidóüldözések kezdődtek. Később, a IX. és a XII. fejezet elején ismét a háború befejezése ad támpontot az évszak avagy hónap pontos év elhelyezéséhez: "Der Krieg war seit eineinhalb Jahren aus". /59/ (IX. fej.), "Es war Februar... In den fünfundneunzig Wochen seit dem Ende des Krieges..." /60/

Az esetek többségében év- és napszak megjelölésekkel találkozunk, esetleg azt is megtudjuk, hogy az évszak avagy hónap megnevezésén belül egy vasárnap, hétfő vagy mondjuk csütörtök eseményeit beszéli el az író. Példák hosszú sorát idézhetnénk a művekből.

/56/ G.W. II. Bd. 187. p.

/57/ Der grosse Brockhaus. 12. Bd. Wiesbaden, 1957. 446.p.

/58/ G.W. II. Bd. 188. p.

/59/ G.W. II. Bd. 271. p.

/60/ G.W. II. Bd. 304. p.

Egy-egy évszakot az író sokszor nem közvetlenül nevez néven, hanem csak a rá jellemző természeti jelenséggel érzékelteti. Amikor a "Räuberbande" IV. fejezetének első soraiban arról olvasunk, "Jetzt blühte der Holunder und der Flieder im Festungsgraben, und die Hügel rund um Würzburg herum waren weiss von der Obstbaumblüte..." /61/, félreérthetetlenül tavaszra gondolunk. Ugyanígy a regény VII. fejezetében is, amikor a következő mondathoz érünk: "Es half der Roten Wolke Rüben stecken, Salat pflanzen ..." /62/ - Nyarta idéz a "Von drei Millionen Drei" I. fejezetében a "fruchtstrotzende Landschaft" /63/ jelzős kifejezés. - Az ősz hangulatát kelti a szőlőérésre való utalás: "... die Trauben begannen gelb zu werden". /64/ vagy a "Rauberbande" egyik szereplőjének "ténykedése": "Die Kriechende Schlange ... zielte mit einer stacheligen Kastanie..." /65/ - A telet ilyen megfogalmazásban a hó vagy a havazás jelzi. /66/

Az egyes időmegjelölések figyelemmel kísérése fontos, ezek segítségével tagolódik az elbeszélte idő, helyesebben annak eseményei, összefüggései a mű szerkezeti keretein belül.

Az elbeszélte időt Frank magától értetődve nem tölti ki teljes egészében esemé-

/61/ G.W. I. Bd. 113-114. p.

/62/ G.W. I. Bd. 197. p.

/63/ G.W. II. Bd. 11. p.

/64/ G.W. I. Bd. 217. p.

/65/ G.W. I. Bd. 165. p.

/66/ G.W. I. Bd. 182. és 227. p.

nyekkel avagy a velük kapcsolatos leírásokkal, párbeszédekkel. A hagyományos regények gyakorlata szerint az ábrázolt téma az alakok egy-egy - az író által lényegesnek ítélt - életszakasza, vagy általánosságban a cselekmény egy-egy fontosabb eseményének tükreben bontakozik ki a cselekményvezetés során. Frank gyakran él a megszakítások és újratezdések technikai lehetőségével, amelyeknek az elbeszélte idő tagolása szempontjából akkor van különös jelentősége, ha hosszabb időszak elbeszélésének kihagyásáról van szó. Ilyen esetekben vagy ugrásról vagy egy-két mondatos cselekménysűritésről beszélhetünk. Megfigyelhető, hogy lényeges sűrités vagy ugrás mindig jelentős események elbeszélése előtt következik be. A "Von drei Millionen Drei"-ben a pénzhez jutás szerencsés véletlenszerűen történik a következő sűrités (II. fejelet): "Nach Wochen war die Aufgabe, wie das Reisegeld zu beschaffen sei, noch ungelöst wie zu der Stunde, da sie das Wirtshaus verlassen hatten.... Erst im Frühherbst, als das Obst reifte..., ging es ihnen ein wenig besser." /67/ Időbeli ugrást észlelünk ugyanennek a regénynek a VI. fejeletében, amikor megtudjuk, kivándorló "barátaink" Buenos Airesben 26 napot töltöttek már zárkában. /68/ Ebben a fejeletben zaj-

/67/ G.W. II. Bd. 36. és 37. p.

/68/ G.W. II. Bd. 86. p.

lik le a kihallgatás, ami után a két "veszélyes forradalmárt" kiutasítják az országból, visszairányítva őket Németországba. A rendelkezés megvalósítására viszont csak a következő, központi szerepű VII. fejezetben kerül sor. Ugyanilyen funkciót tölt be az "ugrás" a "Räuberbande"-ban a második nagy szerkezeti egység kezdetekor, a IV. fejezetben, előkészítve egyben a döntő változást hozó V. fejezetet. A "Jünger Jesu"-ban szintén ezt tapasztalhatjuk a XI. fejezetnél, amely a tanítványok és természetesen az olvasó részére is izgalmas: a károsultak és megajándékozottak nyilvános kihallgatását tartalmazza, másrészt szintén előkészítés - mint a "Räuberbande"-ban - a következő, a regény egyik tetőpontját jelentő igen fontos XII. fejezethez. (A fejezet főbb eseményei: a. Február - a háború befejezése óta már 95 hét telt el. A háborús bűnösök büntetlenül élik világukat, sok esetben vezető poszton, vagy feketézéssel foglalkoznak, mint Zwischenzahl. - A legértelmesebb tanítvány, a vizsgálóbíró fia javasolja, lépjenek be a szocialista ifjúsági szervezetbe; b. március közepe - Ruth lelövi Zwischenzahl; c. május eleje - Scharfék csapdájának Péter kis híján áldozatul esik). Az "Ochsenfurter Männerquartett" esetében az időbeli ugrás az I. fejezetben megszületett terv: énekléssel, nyilvános fellépéssel pénzkeresés - kivitelezését jelentő VIII. fejezetben következik be. A fentiekén kívül mindegyik regény e-

pilógusszerű fejezeténél is fennáll az elbeszél-
tő előbbiekben vázolt jelentős megszakítása, huzamo-
sabb idő "átugrása". E technikai sajátosság struktū-
rális szerepét összegezve Eberhard Lämmert követke-
ző megállapítását idézzük. "Die Länge der verschwie-
genen Zeitspannen ... formt ... den Charakter der er-
zählten Phasen und die Kontur des Ganzen mit." /69/

Ami a regények külső tagolását illeti, ál-
talanban 9-10 fejezetre oszlanak. Az e l b e s z é-
l é s i d e j e fejezetenként változó. "... die
Kapitellänge darf morphologisch nicht unbeachtet
bleiben." /70/ - jegyzi meg E. Lämmert, idézett mű-
vében. Általánosságban elmondható, azzal, hogy egy
esemény elbeszélésénél tovább időz az író, még nem
következik, hogy az valóban lényeges rész. Ha azon-
ban a fejezetek vonatkozásában több műben is szabá-
lyosan ismétlődővé válik a terjedelemben kifejezésre
jutó tartalom jelentősége, fel kell figyelniük a je-
lenségre, mint az író technikai sajátosságára. Gya-
korlatunkban - Frank négy regényének szerkezetét
vizsgálva - három műben észleltünk ezen a téren is-
métlődést. Mindhárom esetben azok a fejezetek a leg-
terjedelmesebbek, amelyekben a cselekmény kulminál.
A "Jünger Jesu"-ban a fő esküdtszéki tárgyalást tar-
talmazó XIV. fejezetre, a "Räuberbande"-ban a IX. fe-

/69/ Eberhard Lämmert: Bauformen des Erzählens. Stutt-
gart, 1967. 33. p.

/70/ E. Lämmert: Id. mű 80. p.

jezetre (Oldshatterhand lelki vivódására), a "Von drei Millionen Drei"-ben pedig a jelentősebb (VIII.) berlini fejezetre gondolunk. Ezekben a fejezetekben - hozzá kell tennünk - az elbeszélte idő tartama igen kicsi, így a tempó lassú.

Ugyanakkor a másik szélsőségre is érdemes figyelni, amikor a regények egyik legrövidebb fejezetében történik valami lényeges (az epilógus fejezeteket itt figyelmen kívül hagyjuk). A "Räuberbande"-ből a 16 és fél oldalas V. fejezetet, a "Jünger Jesu"-ból a 12 oldalas XII. fejezetet, a "Von drei Millionen Drei"-ből pedig az alig 7 oldalnyi terjedelmű VII. fejezetet emeljük ki ilyen szempontból. A rövid elbeszélési idő mellett a tempó nagymérvű felgyorsulása szembevetendő.

A vízszintes tagolás azonban nemcsak a fejezetekkel mérhető, gyakran találkozunk egy-egy fejezeten belüli tagoltsággal is: megszakítással és újrakezdéssel. Példákat éppen a két legtöbb szereplővel dolgozó, szélesebb társadalom ábrázolást adó "Räuberbande"-ből és a "Jünger Jesu"-ból idézhetnénk. Az összefüggés nem véletlen, E. Lämmert mondata is erre utal. "In mehrgleisigen und panoramischen Erzählungen und überhaupt bei reichem Personenaufwand wird die Geschichte vielfach mehr in die Breite als in die Länge aufgliedert". /71/

Az egyes regénykompozíciók zártságának kialakításához hozzájárulnak a vízszintes tagolást nyomatékosító, harmónikus felépítésű fejezetek is. A h a r m ó n i a Franknál nem szabályos szimmetriát jelent, csupán bizonyos párhuzamok és ellentétek időnkénti alkalmazásában nyilvánul meg fejezetek között és egyes fejezeteken belül. Gyakori az első fejezet szereplőinek és a színhelynek visszatérése a regények utolsó fejezetében, ami a bekövetkezett változások regisztrálásán kívül egyben keret jelleget is ad a cselekménynek. Így látjuk viszont a "Räuberbande" utolsó fejezetében az egykori lázongó, vadnyugatra készülő "räubereket" mint nyárspolgárokat és a banda által megvetett, gyávának tartott Duckmäusert, aki a sors irónikus játéka folytán most tért vissza világhörüli útjáról. A ciklus utolsó regényének, a "Jünger Jesu"-nak a zárófejezetében is visszamegyünk az I. fejezet titkos pincéjébe, ahol a tanítványok a II. világháborút követő nehéz időben összejöveteleiken a segíteni akarás nemes szándékát tüzték maguk elé, kalandos "játékuknak" önző célokon túlmenő tartalmat adva. Itt az utolsó fejezetben azonban minőségi változásnak leszünk tanúi, a tanítványok gyerekes titkos társasága feloszlik, a fiúk belépnek a szocialista ifjúsági szervezetbe. A két regény a ciklus két pólusának tekinthető, az időbeli távolság mellett a gyerekek előtt álló perspektíva megrajzolásával is. A ta-

nitványok ténykedését nem izoláltan mutatja be az író, hanem szembeállítva az újjáéledő újfasiszta szervezet veszélyes mozgólódásaival.

A legkisebb változást egy regényen belül a "Von drei Millionen Drei" munkanélküli vándorainak X. fejezetbeli visszatérése hozza.

Bizonyos szabályosság észlelhető az "Ochsenfurter Männerquartett" két cselekményszálának egymást váltó kibontakozásában. Minden második fejezetben a kvartett szereplőivel kapcsolatos problémák jutnak előtérbe a VIII. fejezetig, közben pedig az ifjú Thomas Kletterer és Hanna Lux szerelmi története kap nagyobb súlyt. A tetőpontot képező VIII. fejezet a kvartett fellépésére koncentrál, a "Hanna"- és "Thomas"-téma egymástól elkülönülve jelentkezik. Thomas és anyja párbeszéde, Thomas gondolatai a beszéd kapcsán a generációs változás tényét érzékeltetik. Thomas a realitások embereként komoly tervekkel igyekszik jövőjét alakítani, és érzi, hogy eltávolodott szülei egykori életfelfogásától: "Dabei betrachte er den gerahmten Satz: 'Es lebe die Kunst und die Liebe!' Merkwürdig, wie romantisch und abseits der Wirklichkeit die Empfindungswelt der Eltern damals gewesen sein musste." /72/ A IX. (epilógus) fejezet a sorsok elrendeződéséről számol be. Az a

körülmény, hogy a kvartett-szereplők köréhez tartozók többsége visszatalál az anyagi létet biztosító polgári életformához, érezhetően csak részmegoldás, amit a Schreiber előtti kilátástalanság jelez.

Arányosnak mondható a "Jünger Jesu" egyes cselekményszálainak vezetése is fejezetenkénti megoszlás tekintetében. Itt rövidebb fejezetekről lévén szó, mindig öt fejezet képez egy egységet, az utolsó két fejezet funkciója itt is részben epilógus szerep. Öt-öt fejezetenként elbeszéli az író a tanítványok, Johanna - Steve és Ruth körül történeteket, valamint a tanítványok és Scharf csoportjának összetűzéseit vagy egyszerűen ellentétes irányú működésüket. Az egyes egységek között a cselekményt előbbre vivő fokozás jegyében ismétlődés tapasztalható. A harmadik egységben, amelyet az előzőtől jelentős időbeli spácium választ el (kb. négy hónap), a problémák és konfliktusok végsőkéig kiélezve jelentkeznek. Nem kétséges, a fő hangsúly a Ruth-tal kapcsolatos eseményeken van, amelyek kezdettől fogva egybeesnek a regénycselekmény kibontakozásának jelentős állomásaival. A bonyodalmat Ruth würzburgi visszatérése jelenti (III. fejezet). Kérdése: "Ist der Mann hier, der meine Eltern ermorden liess?" fragte sie, ohne den geringsten tragischen Unterton". /73/ - szándékoltt nyugalma ellenére vészjósló. A kettős tetőpont

a harmadik egységben szintén Ruth-központú: a XII. fejezetben megöli szülei gyilkosát, Zwischenzahl, ami újabb összeütközést von maga után, a törvénnyel való szembekerülést. Így lesz a XIV. fejezet esküdt-száki tárgyalása a regény legfontosabb fejezete, amelyben a védőügyvéd javaslatára - "Urteilen Sie nach Ihrem Rechtsgefühl und sprechen Sie Ruth Freudenheim frei, die in einem Staat, in dem das Recht gleich ist für alle, weder die Absicht noch die Möglichkeit gehabt hätte, den Mörder ihrer Eltern selbst zu richten, da er schon gerichtet gewesen wäre" /74/ - józan, igazságos megoldásként Ruthot szabadon bocsátják.

Az ellentétek kompozíciós funkciója különösen az egyes fejezetek felépítésében érvényesül. Gondolunk itt pl. a "Räuberbande" VII. fejezetének kezdő és záró jelenetére: Benommen mérnök Amerikából való kiábrándult visszatérésére és ugyanakkor - a fejezet végén - a megvetett Duckmäuser váratlan eltűnésére, vagy a IX. fejezet szép utazására és a fejezetvég tragikus pisztolylövésére. A "Jünger Jesu" X. és XV. fejezetét is itt idézhetjük. (levél-keret).

Miután megvizsgáltuk L. Frank regényeiben a két idősik szerepét, összegezésül az elbeszélés idejének az elbeszélte idővel való egybevetése útján

kirajzolódó t e m p ó hasonlóságát fogalmazzuk meg, amely megadja az író jellegzetes időstruktúra modelljének görbéjét.

Az expozícióhoz tartozó fejezetekben a regénytörténet rövid időre - általában néhány napra - korlátozódik, az elbeszélésre szánt idő pedig - a regények össz-elbeszélésidejének arányában - hosszú, amit a szereplők bemutatása, elhelyezésük időben és térben, a téma felvázolása természetesen magyaráz. Ennek alapján mondhatjuk, Frank cselekményvezetési tempója kezdetben lassú. A történet elbeszélése során egy jelentős szakaszon erőteljes felgyorsulás tapasztalható. Itt most nem az egyes fejezetek közötti ugrásról vagy sűrítésről van szó, hanem fejezeteken belüli jelentkezésükről. A vizsgált regények mindegyikében - szinte kivétel nélkül - találkozunk ilyen gyors tempójú fejezettel. A "Räuberbande"-ban a 16 és fél oldalas V. fejezet kb. két évet fog át idő-rohanásával. A "Von drei Millionen Drei"-ben a VII. fejezet elbeszélésének ideje alig 7 oldal, az elbeszélte idő ezzel szemben több mint félév. A gyors tempó szerepe mindkét regény esetében a szereplők életében bekövetkezett változások érzékeltetésére szolgál a fordulatot jelentő fejezetek időkeretei között. A "Räuberbande" Oldshatterhandje tulajdonképpen itt válik főszereplővé és indul el vándorútján, hogy "valami" legyen, talán egy nagy művész. A "Von drei Millionen Drei" két mun-

kanélkülijének útja az említett fejezetben a perspektiva tekintetében éppen ellentétes irányú. Az Amerikába való kivándorlás nem segített megélhetési problémájukon, utolsó reményüktől is búcsút véve indulnak vissza Németországba. Kiutasításukat éppúgy véletlennek köszönhetik, mint áthajózásukat nem egészen félévvel előbb. Maga a véletlen és a gyors visszatérés, helyesebben a visszajutás elbeszélésére szánt rövid idő (sűrités!) a kivándorlásnak mint megoldásnak illuzórikus voltáttjuttatja kifejezésre. - A "Jünger Jesu" leggyorsabb tempójú fejezete a már eddigiekben is említett XII. Az elbeszélt idő tartamát tekintve, több mint 3 hónap, ebből azonban a 12 oldalnyi elbeszélés ideje alatt az író - az "ugrás" technikáját alkalmazva csak bizonyos fontos eseményeket beszél el. (Ruth megöli Zwischenzahl, Scharfék merénylete Péter ellen, amely majdnem a "tanítvány" életébe kerül.) - Az "Ochsenfurter Männerquartett"-ben a legrövidebb az elbeszélt idő tartama, egy hónapnál nem sokkal több, míg az elbeszélés ideje a ciklus regényeinek viszonylatában átlagosnak mondható. Már ebből is következik, hogy az elbeszélés tempója ebben a regényben a leglassúbb. Ilyen körülmények között a VII. fejezetben 23 oldalon 3 nap eseményeinek elbeszélése mutatja a leggyorsabb tempót. Talán a regény legművészebben megkomponált fejezetéről van szó, amely hangulatában a mű egé-

szének kifejezője abban az értelemben, ahogyan Frank következő megjegyzése ezt jelzi: "Im 'Ochsenfurter Männerquartett' sollten Humor und Tragik Arm in Arm durchs Menschdasein gehen". /75/

A regények elbeszéléstempója a művek utolsó részében a cselekmény tetőpontját tartalmazó fejezetek kíséreléségeként ismét lelassul: a "Räuberbande" IX., az "Ochsenfurter Männerquartett" VIII., a "Von drei Millionen Drei" IX. és a "Jünger Jesu" XIV. fejezetére utalunk. A lassú tempó - meg kell jegyeznünk - nem korlátozódik általában csak a fent megjelölt "tetőpontos" fejezetekre, az "Ochsenfurter Männerquartett" kivételével már az őket közvetlenül megelőzőekre is érvényes.

Az író szerkesztési technikájának jellegzetes epilógus szerepű utolsó regényfejezeteit "ugrással" mindig nagyobb időköz választja el az előző fejezetektől. Ezek elbeszélési ideje általában rövid, tempójuk is lassú.

A regénystruktúra fontos összetevőjeként szólnunk kell a cselekménykifejtésnek az idő melletti másik objektív tényezőjéről, a t é r r ő l is. Az egymástól szinte elválaszthatatlan objektív filozófiai kategóriák irodalomesztétikai vetületének vizsgálata nem problémamentes. Együttes ábrázolásukról an-

nak nehézségei miatt a grafikonok készítésekor lemondunk. Fő szempontként azonban nem is a nehézséget kell hangsúlyoznunk, - hiszen végső soron nem megoldhatatlan problémáról van szó - , hanem inkább azt, jelen esetben nem láttuk értelmét a vállalkozásnak, Leonhard Frank regényterei ugyanis nem rendelkeznek külön funkcióval, az időstruktúrával alkotott egység részeként sem. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a térábrázolásnak Franknál nincs szerepe a regénykompozíció építményében. Van, még hozzá könnyen áttekinthető. Meggyőződésünk, hogy behatóbb vizsgálat révén sem juthatunk újabb eredményekhez. - Az általános jellemvonásokat a Würzburg-ciklus regényeinek tükrében a következőkben vázoljuk.

Frank, realista író lévén, a valóságos, konkrét földrajzi teret változtatja regényelemmé, anélkül, hogy ezek mögött általánosított, elvont lényegit kelljen keresni, mint a modern regények gyakorlatában. Szülővárosának, Würzburgnak patinás tornyai, a harminc templom harangzúgása, a Majna-híd kőszent figuráival, a város szűk utcái, a várarak, továbbá a város körüli Majna menti táj lankái, szőlőskertjei Frank regényvilágának meghitt tartozékai. A négy regényt magában foglaló ciklus jelzője így nem véletlen, a művek egyik összetartó eleme - ha csak hangulati, aláfestő hatásában is - kétségtelenül Würzburg és környéke. Egy-egy fejezet kivételével ebben a

Várossal jászódk az "Ochsenfurter Männerquartett"
 és a "Jünger Jesu" cselekménye. A "Rauberbände"
 ban csak az V. fejezet és a harmadik szerkesztés
 egyes VII. VIII. és IX. fejezete cselekményének
 nem fő színtere. A "Von drei Millionen Drei" eseté-
 ben a legnagyobb az elvárolás, az viszont a regény-
 cselekmény pikareszk jellegéből adódik. Hangsúlyos
 szerepül fér-körnek azonban itt is megmarad, amit
 az I. fejezetből kiindulás és a X.-ben a visszaté-
 rés képei bizonyítanak.
 A regényesziinterek ísméltódsének alapját
 Frank gyerekkorának és ifjúágának környezete képe-
 zti. Abból a tényből, hogy Würzburg mint regényter
 uralkodó, nem következik, hogy a művekben kevés a
 mozgás. A mikrotetek nagy változatosága szembe-
 állítanossában elmondható, mind a szereplők moz-
 gása, a velük kapcsolatos meghatározott időben le-
 zajló események okoznak térváltozást. Ez tapasztal-
 ható olyankor is, amikor Frank szereplői "kímézdít-
 ja" Würzburgból. A "Rauberbände" V. fejezete, amely
 a regény hódát utnak indítja, a gyors elbeszélésem-
 pó mellé a színterüket is váltogatja, országon be-
 lül több városat is bejár az író oldhatatlanul.
 A regény utolsó harmadában a tér-mozgás tovább foly-
 tatódik, hogy a fejlődésregény megkivánata több ol-
 dallal hatás alakítsa a hős életét. - A "Von drei
 Millionen Drei" fordulatot jelentő - színtér megje-

hetősen gyors tempójú VII. fejezetében még nagyobb arányú a térváltás, itt már egy-egy város egy-egy országot képvisel. Ebben a regényben utaztatja avagy gyalogoltatja Frank a legtöbbet szereplőit, amit az író célkitűzése, a regény mondanivalója magyaráz. Azt akarta bemutatni, hogy az 1929/30-as évek gazdasági válsága világméretű volt, a munkanélküliség kérdését egyszerű Amerikába való kivándorlás nem oldhatta meg. Az első és utolsó fejezet tér-kerete szimbólikus értelmet is sugall: a lumpenproletárrá züllött kispolgárok elszigetelt magatehetetlenségét érzékelteti a nehéz, gazdasági problémákban jelentkező bajok közepette. Az I. fejezet színhelyének visszatérésével a regény végén - mint erről már a regénykompozíciók vízszintes tagolásának vizsgálatakor is szó volt - több műben találkozunk. Amíg ez a technika a "Von drei Millionen Drei"-ben az egy helyben topogást hangsúlyozza, a "Räuberbande"-ban és a "Jünger Jesu"-ban^a bekövetkezett változások kiemelésének szerepét tölti be.

Frank térábrázolásának legjellemzőbb vonásaként arra utaltunk rövid összefoglalásunk elején, hogy az író ebben is a realista hagyományokat követte. Rá kell azonban mutatnunk egy lényeges különbségre, ami az ábrázolás szélességét és kidolgozottságát illeti. Frank nem törekszik a térbeli valóság elemeinek aprólékos kidolgozására - amint azt egyéb-

ként sem teszi -, a pontos, részletező leírások helyett csak a lényeg felvázolására fordít gondot művészetfelfogásának, a "Kunst ist Weglassen" /76/ elvének megfelelően.

Az elemzett művek kimutatható azonosságai és hasonlóságai természetesen nem jelentik azt, hogy eltérő vonások nincsenek a ciklus regényeiben. Végül is, ahány mű, annyi alkotás, a rokon vonások nem teszik őket egymás egyszerű variánsaivá.

Elemzési szempontunkat követve most az időstruktúrát érintő elbeszéléstechnikai különbözőségeket emeljük ki. - A legnagyobb eltérést ezen a téren az "Ochsenfurter Männerquartett" szerkezete mutatja. Először is a helyenkénti pontatlan időmeghatározásokra térünk ki. Az író 2 hónap elteltére utal a regény utolsó fejezetében: "Die Sonne hatte gearbeitet in diesen zwei Monaten..." /77/, holott az egyes időmeghatározások alapján rekonstruálható összidőtartam - ami a többi regény esetében pontosan megtervezettnek bizonyult - nem tesz ki többet, mint 1 hónap. Ennek igazolására idézzük a regény lényegesebb időmeghatározásait. Az V. fejezetben megtudjuk, hogy a cselekmény kezdete - a kvartett-alakítás és nyilvános fellépés tervének megszületése - óta kb.

/76/ G.W. V. Bd. 541. p.

/77/ G.W. I. Bd. 507. p.

1 hét telt el. /78/ A VI. fejezet az V.-nek folytatása. Arról értesülünk, hogy az előző fejezetben kiszabadult Schreiber hazaér. A következő támpontot Thomas és a svájci anarchista ugyanaznap esti megállapodása adja, amely szerint az anarchista két nap múlva eltűnik a városból ("übermorgen" /79/). Ugyanebben a fejezetben Huf doktor nővére, a műkedvelő színésznő jelzi: "Unsere Truppe spielt am Samstagabend in Ochsenfurt" /80/ - Két nap múlva kiderül, a svájci puskaműves csak nem utazott el. Itt történik utalás Frau Julie és Falkenaugé másnapi esküvőjére. A lakodalmon szóba jön a következő vasárnapi Ochsenfurti fellépés: "Nächsten Sonntag können wir vielleicht schon auftreten." /81/ A tényleges szereplésre a következő, VIII. fejezetben kerül sor, valóban a tervezett vasárnapon, míg előtte, szombaton Huf nővérék játszanak.

Hihetetlennek tűnik a kvartett tagok gyerekeinek április végi földieper dézsmálása is /82/, hiszen az adott naptári hónapban ^együmölcs éréséről beszélni irreális.

Ami a cselekmény időbeli megoszlását illeti, ebben a regényben a legrövidebb az elbeszélte idő

/78/ G.W. 1. Bd. 419. p.

/79/ G.W. 1. Bd. 444. p.

/80/ G.W. 1. Bd. 452. p.

/81/ G.W. 1. Bd. 465. p.

/82/ G.W. 1. Bd. 466. p.

tartama, így a tempó meglehetősen lassú. A regény meséje egyszerű, szinte alig történik valami. Az elbeszélés módja mégis magával ragadó, stílusa a prózát költészet-té formálja. - A regénycselekmény elég nagy teret (az elbeszélés idejének felét) kitöltő szerelmi szála kissé álomszerű, idilli ábrázolást nyer, különösen Frank eszményített nőalakjában.

A ciklus regényei között a "Jünger Jesu"-ban az elbeszélés idejének külső tagolásában mutat eltérést. Frank regényei általában 9-10 fejezetre oszlanak. Az említett mű ezzel szemben (XVII) 17 fejezetből áll, aminek természetesen különösebb jelentőség nem tulajdonítható. Szerkezeti felépítésben itt 5-5 fejezet képez egy egységet. Valószínűleg a több szálból szövődő cselekmény bonyolítása készítette az író erre a változtatásra.

Még egy elbeszéléstechnikai apróságra térünk ki befejezésül. A ciklus többi regényéhez képest a "Jünger Jesu"-ban találkozunk a legtöbb - néhány mondatban megfogalmazott - visszapillantással és előretekintéssel. Nyilvánvaló, ezekben a sorokban közvetetten a - regény megírásának időpontjától számított - közelmúlt történelmi eseményeinek hatása alatt élő és a hazája jövőjét féltő gonddal figyelő író nyilatkozik.

EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK

Elemzésünk eredményeiből levonhatjuk a következtetést, nem érdektelen közelebbről megvizsgálni egy-egy műalkotás belső felépítését, mert így ismerjük meg az író művészi technikáját, amely a tudatos alkotómunka egyik bázisát képezi. Így kerülhetők el a szubjektív túlzások értékeitelének irodalomkritikai megfogalmazásai is. - Nem azt akarjuk állítani, hogy egy regény teljes egészében matematikai elemekből áll és így minden részletében megmagyarázható. Erről nincs szó. A módszer, a mellékelt grafikonok természetesen nem rendelkezhetnek a matematikai értelemben vett egzaktsággal, csak a lehetőségek határain belül tekinthetők pontosnak. Nem vettük figyelembe pl. az elbeszélés idejének ábrázolásakor a fejezetek és az egyes megszakítások közti újakezdések úgynevezett üres helyeit. Ezenkívül nem rögzítettük az epróbb események változásait sem. Csak főbb vonásaiban érzékelhető a történet elbeszélése. Áttekinthető vázat mégis kaptunk, ami megkönnyítette a részek összehasonlítását, szerepük felmérését. Így figyelhettünk fel Leonhard Frank elemzett regényei esetében az alkalmazott művészi technika bizonyos fokú hasonlóságára és az alkotásokban realizálódó funkciójára, azaz a mennyiségi összetevők minőséget formáló hatására.

Ahány regény, annyi alkotás, értékeik, szép-

ségeik a művek egészének függvényeként jelentkeznek. Mégis, az alkotások alaposabb ismeretében egy-egy író életművén belül, avagy kiterjesztve korszakokként, stílusirányzatokként rokonvonások lelhetők fel, amelyek egy meghatározott típus jegyeit viselik magukon. Az összevetések konkrét alapját azonban minden esetben nagy körültekintést igénylő, beható elemzéseknek kell képezniük, hiszen a következtetések eredményei csak így bírnak kellő tudományos érvénnyel.

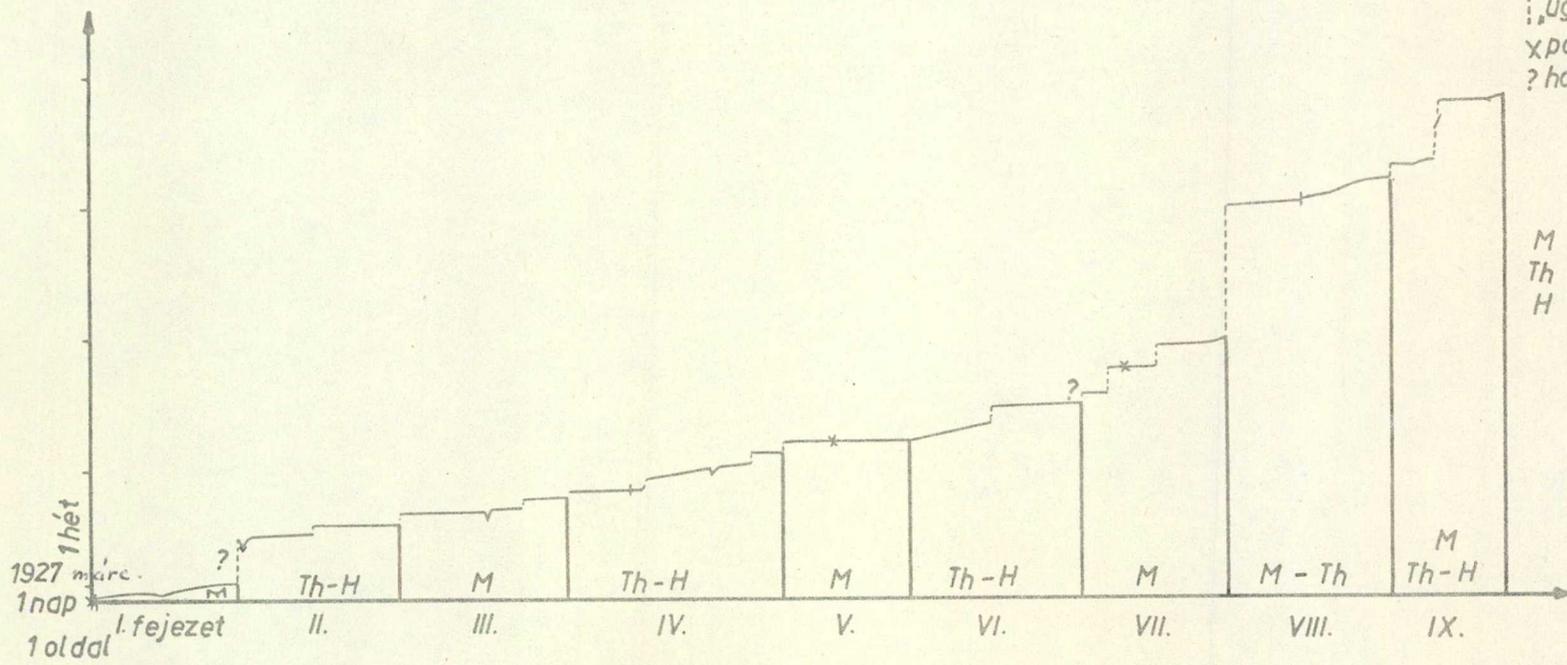
Az összehasonlítások létjogosultságát, értelmét húzza alá Günther Müller megállapítása is, amelyet most munkánk befejező gondolataként idézünk. "Der Vergleich schärft den Blick für die Eigenart des Einzelnen, und er lässt zugleich das Gemeinsame, das Typische hervortreten. So schliesst sich in der Praxis von selbst zusammen, was theoretisch grundverschieden aussehen mag: Einzelinterpretation und Typenbildung." /83/

1831 G. Müller: Aufbauformen des Romans, ...
= Morphologische Poetik. Gesammelte Aufsätze.
Tübingen, 1968. 559. p.

F Ü G G E L É K

AZ ELEMZETT REGÉNYEK IDŐSTRUKTURÁJÁNAK
GRAFIKUS ÁBRÁI

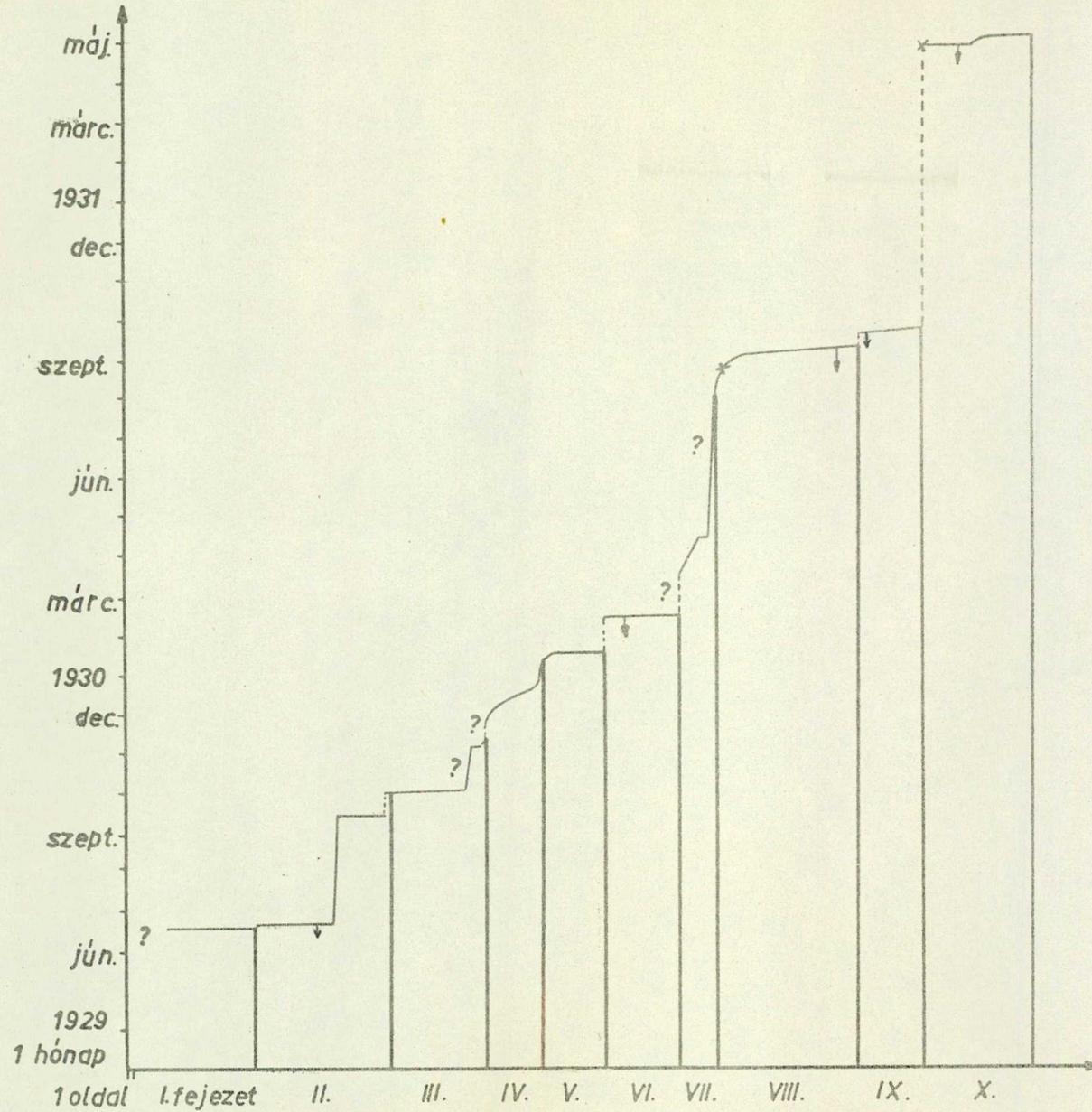
Das Ochsenfurter Männerquartett

Jelmagyarázat:
 "ugrás"
 x pontos időmeghatározás
 ? hozzávetőleges időtartam

M = Männerquartett
 Th = Thomas Kletterer
 H = Hanna Lux

Von drei Millionen Drei

Jelmagyarázat:

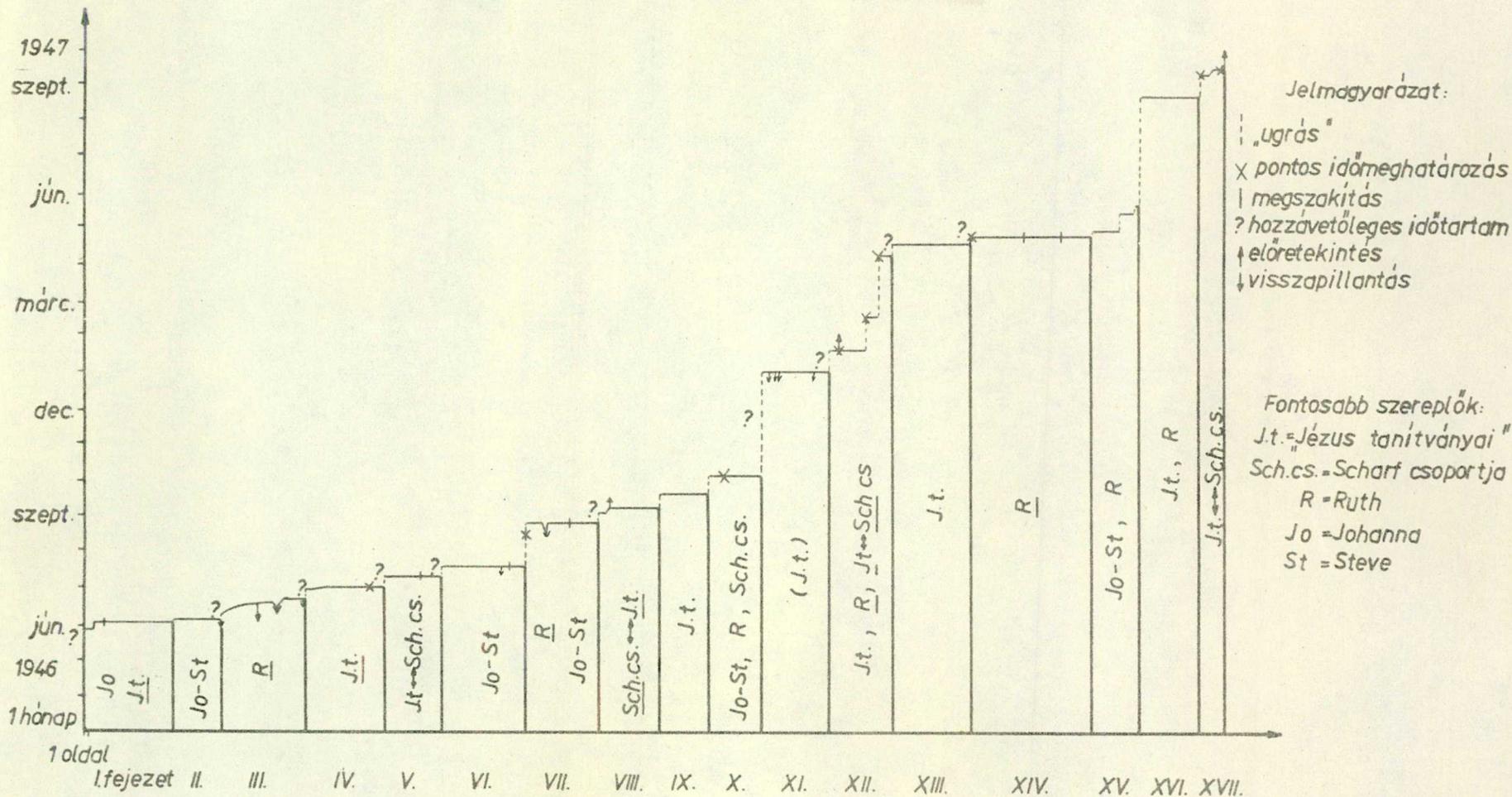
uigrás

x pontos időmeghatározás

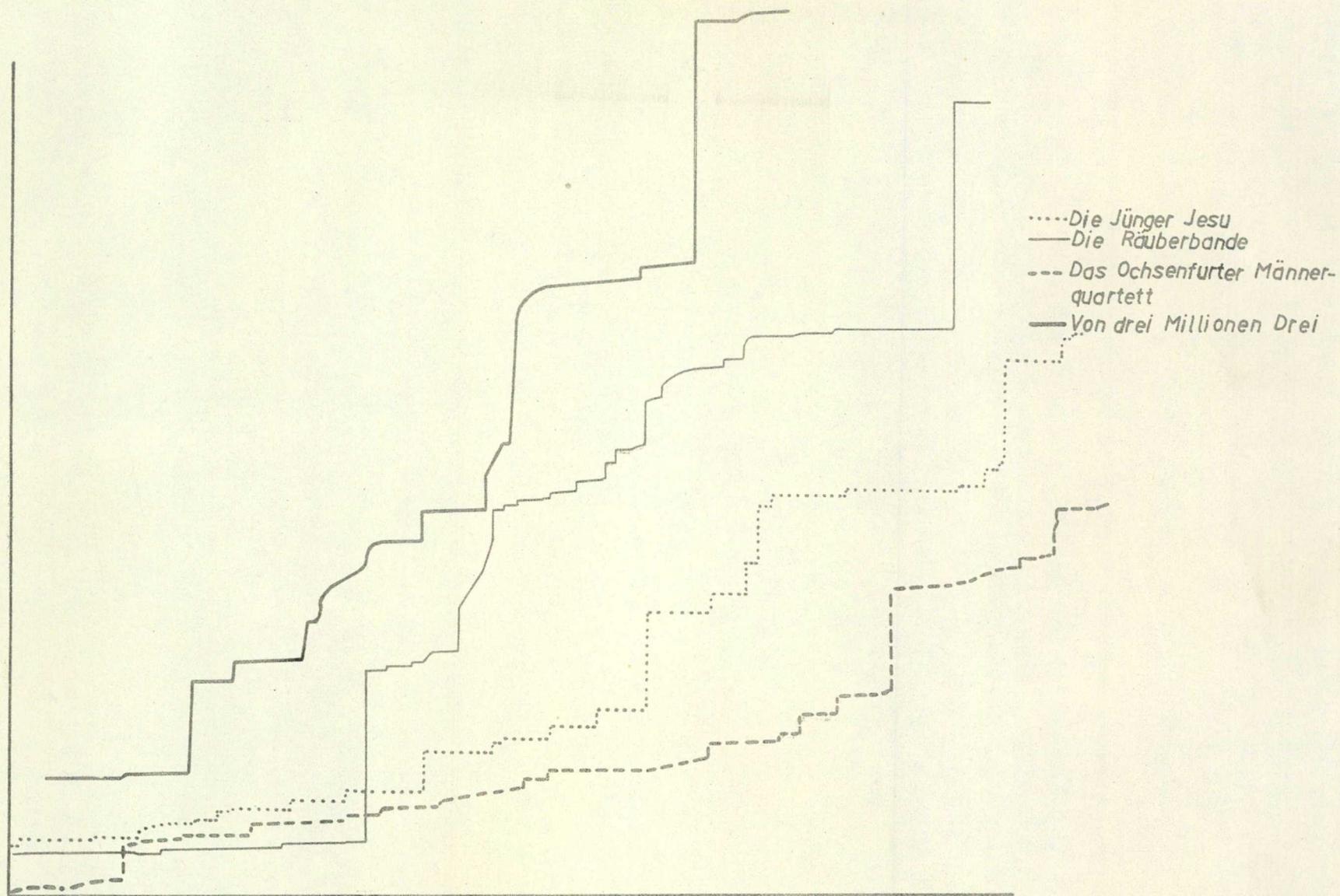
? hózzávetőleges időtartam

↓ visszapillantás

Die Jünger Jesu

A négy regény „mesegörbé”-je

PELHASZNÁLT IRODALOM

- Friedrich, Hugo: Strukturalismus und Struktur in literaturwissenschaftlicher Hinsicht. Eine Skizze. = Europäische Aufklärung. H. Dieckmann zum 60. Geburtstag. München, 1967.
- Halász Előd: Romanmodelle und vergleichende Literaturwissenschaft. = Acta Litteraria. T. 5. Bp. 1962. 213-223.. p.
- Holl, Oskar: Der Roman als Funktion und Überwindung der Zeit. Bonn, 1968. 240 p.
- Ingarden, Roman: Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks. Tübingen, 1968. 440 p.
- Kayser, Wolfgang: Das sprachliche Kunstwerk. Bern - München, 1962. 447 p.
- Lämmert, Eberhard: Bauformen des Erzählens. Stuttgart, 1967. 301 p.
- Lukács György: - - válogatott művei. 1. köt. Művészet és társadalom. Bp. 1968. 491 p.
- Markiewicz, Henryk: Az irodalomtudomány fő kérdései. Bp. 1968. 392 p. /Studium Könyvek. 65./
- A marxista filozófia alapjai. Bp. 1959. 788 p.
- Miklós Pál: Az irodalmi műalkotás kutatásáról. = Kritika, 1968. 5. sz. 21-31. p.

Müller, Günther: Morphologische Poetik. Gesammelte Aufsätze. Tübingen, 1968. 590 p.

Petőfi S. János: Műelemzés - strukturalizmus - nyelvi struktúra. = Kritika, 1968. 10. sz. 16-28. p.

Reiss, H.S.: Zum Stil und zur Komposition in der deutschen Prosaerzählung der Gegenwart. = Studium Generale, Bd. 8. 1955. Fasc. 1. 19-30. p.

Stanzel, Franz K.: Typische Formen des Romans. Göttingen, 1967. 77 p.

Sükösd Mihály: Tér és idő a modern regényben. = Új Írás, 1969. 11. sz. 89-100. p.

Szaparev, M.: Három "strukturalizmus" és a műalkotás struktúrája. = Helikon, 1967. 3-4. sz. 405-415. p.

Frank, Leonhard: Gesammelte Werke in sechs Bänden. Berlin, 1959. Aufbau-Verl.

Bodi László: Leonhard Frank embersége. = Nagyvilág, 1956. 1. sz. 225-227. p.

Brod, Max: Die Räuberbande. = Das Literarische Echo, 16. Jg. 1913/14. H. 22. Sp. 1578-1579.

Caspar, Günther: Zum Spätwerk Leonhard Franks. = Aufbau, 1956. H. 6-7. 589-607. p.

Emmrich, Christian: Problematik und Gestaltung der Würzburger Trilogie Leonhard Franks. Jena, 1956. Diss.

Fegyin, Konsztantyin: Leonhard Frank. = Nagyvilág, 1958. 8. sz. 1207-1216. p.

Flake, Otto: Räuberbande. = Die Neue Rundschau, 1915. H. 3. 427-429. p.

Glaubrecht, Martin: Studien zum Frühwerk Leonhard Franks. Würzburg, 1964. Diss.

Grimm, Reinhold: Über den Stil des Erzählers Leonhard Frank mit einem Anhang über Franks Verhältnis zur Mundart. = Jahrbuch für Fränkische Landesforschung. (Erlangen.), 1961. Nr. 21. 165-195. p.

Horváth Zoltán: Leonhard Frank. = A német irodalom a XX. században. Szerk. Vajda György Mihály. Bp. 1966. 183-201. p.

Kantorowicz, Alfred: Leonhard Franks Lebehsroman. = Neue Deutsche Literatur, 1956. H. 4. 65-87. p.

Kaufmann, F.W.: Das Werk Leonhard Franks. = The Germanic Review, 1932. H. 1-2. 45-58. p.

Kis Tamás: A kétféle humanizmus megszűnésén. - Gondolatok Leonhard Frank olvasásakor. = Nagyvilág, 1959. 5. sz. 730-735. p.

Mahrholz, Werner: Leonhard Frank. = Das Literarische Echo, 21. Jg. 1918/19. H. 13. Sp. 775-778.

Neugebauer, Heinz: Leonhard Frank. = Schriftsteller der Gegenwart: Leonhard Frank. - Hans Fallada. Berlin, 1961. 7-74. p.

Ranicki, Marceli: Ein exemplarischer Novellist. Bemerkungen zur Epik Leonhard Franks. = Neue Deutsche Literatur, 1957. H. 1. 119-126. p.

Schröder, Gustav: Die Darstellung der bürgerlichen Gesellschaft im Werk Leonhard Franks. Potsdam, 1957. Diss.

Schröder, Gustav: Leonhard Franks literarische Anfänge. = Weimarer Beiträge, 1959. H. 3. 410-420. p.

Schröder, Gustav: Zwischen Resignation und Hoffnung. - Zur mittleren Schaffensperiode von Leonhard Frank. = Aufbau, 1957. H. 9. 242-256. p.

Schröder, Gustav - Neugebauer, Heinz: Weg eines Dichters in unserer Zeit. L. Frank: Gesammelte Werke in sechs Bänden. Berlin, 1957. Aufbau-Verl. = Neue Deutsche Literatur, 1958. H. 11. 124-128. p.

Schurig, Horst: Vorläufiges Findbuch des literarischen Nachlasses von Leonhard Frank. Berlin, 1962. 356 p. /Deutsche Akademie der Künste zu Berlin - Schriftenreihe des Literatur-Archivs. H. 7. /

Von drei Millionen Drei. Selbstanzeige. = Das Tagebuch, 1931. H. 46. 1794. p.

Weltmann, Lutz: Leonhard Frank. = Die Hoxen, 1928. H. 2. 170-181. p.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Elvi alapok	2
II. Leonhard Frank választott regényeinek elemzése	12
1. Az elemzés tárgya	13
2. Az elbeszélő nézőpontja - téma, hangnem..	17
3. Frank cselekményvezetési technikája	30
A "Räuberbande" kompozíciója	
4. A művek időstruktúrája	39
a. Az író idő-távolsága	
b. Időmeghatározások	
c. Az elbeszélő idő tagolása	
d. Az elbeszélés ideje - fejezetek	
A harmónia szerepe	
e. A tempó sajátosságai	
5. Frank térábrázolása	55
6. Eltérő vonások	59
III. Eredmények, következtetések	62
Függelék	65
Az elemzett regények időstruktúrájának grafikus ábrái	
Felhasznált irodalom	

